

ФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.). ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Плани і перші заходи щодо створення регулярної армії

Суперечлива політика Центральної Ради та інших державних органів УНР у військовій галузі скінчилася з приходом до влади внаслідок перевороту 29 квітня 1918 р. гетьмана Павла Скоропадського. Д. Дорошенко вказує на незначну військову спадщину, що її отримав гетьманський уряд. З військових частин це була фактично тільки бригада генерала О. Натієва, яка мала бойовий досвід. Тим часом дві дивізії синьожупанників, так само як і полк січових стрільців, німці роззброїли ще напередодні державного перевороту. Щоправда, Військове міністерство Центральної Ради й Генеральний штаб під керівництвом підполковника О. Сливинського з 10 березня 1918 р. почали були працювати над проектом організації української регулярної армії. Передбачалося створити її на основі територіального комплектування з восьми корпусів піхоти й чотирьох з половиною дивізій кінноти¹.

17 квітня 1918 р. військовий міністр УНР О. Жуковський наказом № 79 призначив виконувачами обов'язків командирів корпусів: Київського – отамана Мартинюка, Волинського – отамана Дядюшу, Полтавського – отамана Осецького, Подільського – отамана Клименка, Одеського – отамана Дорошкевича, Харківського – отамана Вовкобая і Катеринославського – отамана Васильченка².

Д. Дорошенко пише, що у квітні 1918 р. було вже вироблено план формування армії, встановлено термін призовів на службу, організовано збірні пункти територіальних округів, закладено мережу губерніальних і повітових комендатур. Малюся на увазі зосередити в штабах корпусів і дивізій територіальної армії весь обрахунок і призов зобов'язаних до військової служби. На початок квітня розробки Генерального штабу були досить значними, перших практичних результатів цієї роботи сподівалися на осінь 1918 р.³

Серед архівних документів збереглася підписана 2-м отаман-квартирмейстером Головного управління Генерального штабу А. Прохоровичем „Відомість розположення залишених до свого часу штабів корпусів і штабів піших і кінних дивізій”, у якій зазначено: VIII армійський корпус – Одеса; X армійський корпус – Вапнярка (ручкою дописано: „зроблено розпорядження щодо передислокації у Київ”); XXV армійський корпус – Кам'янець-Подільський (ручкою дописано: „зроблено розпорядження щодо передислокації у Полтаву”); XXVI армійський корпус – Столин (ручкою дописано: „В даний час переходить у Чернігів”); З'єднаний корпус – Кам'янець-Подільський (ручкою дописано: „Вінниця”); V Кавказький корпус – Катеринослав; 9-а кінна дивізія – Катюжани (ручкою дописано: „Луцьк”); 12-а піша дивізія – Кам'янець-Подільський (ручкою дописа-

*Військовий міністр Олександр Рогоза.
1918 р.*

но: „Проскурів”); 15-а піша дивізія — Одеса (ручкою дописано: „Зроблено розпорядження о переході в Єлисаветград”); 31-а піша дивізія — Київ; 65-а піша дивізія — Умань (ручкою дописано: „Зроблено розпорядження щодо переходу в Полтаву”); 78-а піша дивізія — Кам’янець-Подільський (ручкою дописано: „Зроблено розпорядження щодо передислокації в Лубни”); 83-тя піша дивізія — Дембровичі (переходить у Чернігів); 130-а піша дивізія — Юнівці (переходить у Конотоп); 1-а українська козака піша дивізія — Фастів (переходить у Житомир); 3-тя стрілецька піша дивізія — Жмеринка (ручкою дописано: „Умань”); 4-а стрілецька піша дивізія — Одеса; 123-тя піша дивізія — Катеринослав; 127-а піша дивізія — Олександрівськ (переходить у Катеринослав); 9-а кінна дивізія — Васильків (закреслено, дописано: „Київ”); 12-а кінна дивізія — Одеса (ручкою дописано: „Кам’янець-Подільський”)⁴.

Цей документ, датований 20 квітня 1918 р. (за 9 днів до гетьманського перевороту), дає реальну картину дислокації штабів корпусів і дивізій, які, відповідно до задуму Генерального штабу, лишалися як кадри майбутньої армії УНР⁵. Фахівці Генерального штабу розуміли, що в умовах повної демобілізації Українського фронту на основі зазначених вище кадрованих штабів дивізій і корпусів легше буде розгорнути повністю укомплектовані військові частини за штатами мирного, а в разі потреби — і воєнного часу. Військовий міністр УНР О. Жуковський ще 17 квітня 1918 р. призначив вісім виконувачів обов’язків командирів корпусів.

21 травня 1918 р., уже за Гетьманату, начальник Генерального штабу військовий старшина О. Сливинський представив Військовому й морському міністрові значковому О. Рогозі доповідь про загальні основи і принципи будівництва Збройних Сил України. У доповіді відзначалося, що гетьман схвалив склад української армії в кількості восьми корпусів піхоти (з двох піхотних дивізій кожний), чотирьох кавалерійських дивізій, однієї кавалерійської бригади (разом вісімнадцять кавалерійських полків) і Сердюцької дивізії з кінним полком. Було прийнято ті самі засади організації, що і в армії колишньої Російської імперії та західноєвропейських держав, але з урахуванням досвіду Першої світової війни. При цьому взято до уваги пропозиції вищих військових начальників, відомих своїм військовим досвідом і бойовими заслугами.

В основу комплектування було покладено два основні принципи — територіальний і загальнообов’язкової військової повинності. Завершальне розгортання армії, згідно з допо-

*О. Рогоза
з офіцерами
Військового
міністер-
ства. 1918 р.*

віддю О. Сливинського, планувалося на грудень 1918 – січень 1919 р.⁶

Безперечною заслугою Генерального штабу, ще за Центральної Ради, було збереження від повного розформування багатьох штабів армійських корпусів і штабів піхотних та кавалерійських дивізій. Вони становили, як підкреслив у своїй доповіді О. Сливинський, міцний і надійний кістяк майбутньої армії Української Держави.

У доповіді зазначалося, що в Генеральному штабі закінчувалося розроблення в загальних рисах структурної організації піхотного корпусу (у складі двох піхотних дивізій) як основної оперативно-стратегічної, маневрової і бойової одиниці Українських Збройних Сил⁷.

При комплектуванні корпусу артилерією враховувалася кількість її в німецькому корпусі. За основну тактичну й бойову одиницю артилерії було взято артилерійський полк. Польовий полк мав складатися з двох легких батарей і однієї гаубичної батареї. Полки важкої артилерії, згідно

з вимогами, викладеними в доповіді начальника Генерального штабу, мали бути двох типів: 6-дюймових важких гаубиць (калібру 152, 4 мм) і 42-лінійних гармат (калібру 106,8 мм). Кількість гармат у батареях усіх типів становила чотири одиниці. Така організація забезпечувала гнучкість керування артилерійським вогнем⁸.

Згідно з рішенням Генерального штабу, кожна з чотирьох кінних дивізій складалася з двох кінних бригад, по два кінні полки в кожній. Кожний кінний полк мав чотири ескадрони. Кінній дивізії додавалася мотоциклетна команда й окремий артилерійський полк 3-батарейного складу (разом 12 гармат). Для укомплектування кінних частин армії Української Держави було залишено кадри управління чотирьох кінних дивізій і кадри 18 кавалерійських полків⁹.

Як зазначав у своїй доповіді О. Сливинський, у Генеральному штабі до кінця травня передбачалося закінчити розроблення постійних штабів управління, установ і муштрових

частин армії з положенням про їхню службу. Відтак планувалося скласти проект загального кошторису витрат на утримання цієї структури по Військовому міністерству¹⁰.

У цей час здійснено також цілу низку практичних заходів. Так, з 10 по 21 травня 1918 р. по управлінню 1-го отамана-квартирмейстера генерального хорунжого Л. Дроздовського при Головному управлінні Генерального штабу виконувалася робота щодо підтримання зв'язку з союзними військами на території України; було дано оперативні вказівки про керівництво бригадою отамана О. Натієва; організовано розвідку в прикордонних з більшовицькою Росією районах, а також спостереження за Румунією; складено інструкцію для військових аташе Української Держави за кордоном; опрацьовувалися питання, пов'язані з Кримом, Чорним морем і Чорноморською флотою, зокрема розроблено бойові завдання для флоти; закінчувалося розроблення доповіді про розташування української армії на різних фронтах; підготовано стратегічний огляд залізниць Української Держави.

З метою контролю за зв'язком на даху Головного управління Генерального штабу було встановлено антену приймальної радіостанції для перехоплення радіотелеграм союзників; обладнано також центральну телеграфну станцію для зв'язку всіх управлінь Військового міністерства в Києві зі штабами восьми армійських корпусів на місцях¹¹.

Тим часом по управлінню 2-го отамана-квартирмейстера генерального хорунжого А. Прохоровича було опрацьовано проект загальних положень і підстав, на яких має проводитися формування армії; перероблено Статут про військову повинність; складено проекти дисло-

кації армії і розподілу території держави на корпусні територіальні округи, дивізійні й полкові територіальні райони; підготовано пропозиції щодо нових назв корпусів, дивізій і полків; розпочато роботу над інструкцією для обліково-призовних установ з урахуванням територіальної системи комплектування¹².

Військово-вчений комітет під керівництвом полковника В. Бронського (при управлінні 2-го отаман-квартирмейстерства) в цей самий час зосередив свою увагу на підготовці проектів штатів, а також статутів та інструкцій для Збройних Сил Української Держави. Зокрема було розроблено всі тимчасові штати для кадрів майбутньої армії, губернських і повітових комендантів, постійні штати корпусного управління за новою організацією; передано для попереднього розгляду проекти штатів управління піхотної і кінної дивізій у мирний час; подано на затвердження штати Гетьманської Сердюцької дивізії; підготовано положення про службу військовослужбовців-надстроковиків тощо. Тривала робота над проектами штатів мирного і воєнного часу піхотного й кавалерійського полків, частин спеціальних і технічних військ.

Співробітники Військово-вченого комітету розробили також проекти Статуту внутрішньої служби, Дисциплінарного статуту, першої частини Муштрового статуту, одного розділу Польового статуту; переклали українською мовою Гарнізонний статут і Статут кулеметних команд; готували низку інших статутів і правилників, зокрема артилерійських і спеціальних родів військ; опрацьовували положення про начальника артилерії корпусу тощо.

Для підготовки майбутнього призову в армію було розгорнуто

обліково-статистичну роботу і передусім облік населення в полкових районах комплектування; зареєстровано офіцерів – випускників Академії Генерального штабу колишньої Російської імперії, які мали становити мобілізаційний резерв командного складу Збройних Сил Української Держави; відбувалося перевезення частин армійських корпусів до гарнізонів їхнього розквартирування та дислокації.

Тривало впорядкування архіву Головного управління Генерального штабу, провадився збір військово-історичних документів минулої воєнної кампанії і створення військово-історичного музею¹³.

Водночас у доповіді О. Сливинського було названо й численні нерозв'язані проблеми, негативні моменти, що позначалися на формуванні регулярної української армії. Це – ненадійність залізничного сполучення й неналагодженість кадрових структур військових залізничників; відсутність наказу про призначення вищого командного складу – командирів корпусів і начальників дивізій; брак грошових кредитів у розпорядженні командирів корпусів; неналагодженість загальнодержавного адміністративного апарату, особливо в поштово-телеграфному відомстві, що відбивалося на стані зв'язку центральних органів військового відомства з командуванням військових частин; байдуже, а то й неприхильне ставлення нижчої ланки влади на місцях (повітових старост і комендантів) до формувань української армії; поганий стан справ з розквартируванням військ – унаслідок того, що найкращі й найпристосованіші приміщення зайняли австро-німецькі війська, а місцеві військово-адміністративні органи й органи цивільної

влади не сприяли командуванню військових частин української армії¹⁴.

Офіцерських кадрів за тимчасовими штатами на кінець травня 1918 р. був надлишок, а унтер-офіцерських та інструкторських кадрів не вистачало. Так, піхотні частини були укомплектовані ними на 25 %, а кавалерійські й частини технічних військ – на 1–2 % (у цих родах військ кадровий склад добирали особливо ретельно). Малий набір унтер-офіцерів і козаків надстрокової служби пояснювався недостатньо визначеною специфікою формованих військових частин, браком коштів і невирішеністю питання про пенсійне забезпечення їх після закінчення служби. Загалом добре підготовлених унтер-офіцерів і козаків було дуже багато, проте вони не поспішали знову вступати на військову службу. А серед тих, хто все-таки вступив в українську армію, помітне було прагнення служити в полках зі старими історичними назвами й традиціями і небажання йти в частини нового формування¹⁵.

Подальший план Військового міністерства щодо створення армії Української Держави з кінця травня 1918 р. полягав у тому, щоб укомплектувати кадровим складом (його не вистачало до повної норми) кавалерійські, артилерійські та технічні частини; передислокувати їх до пунктів розквартирування; сформувати офіцерські й унтер-офіцерські кадри за постійним штатом; перевести штаби корпусів і дивізій з тимчасових на постійні штати; управлінню з квартирного забезпечення військ підготувати казармові приміщення для розташування військових частин, що формувалися й передислювалися; перемістити військові частини в нові полкові райони розквартирування;

Керівний склад Військового міністерства Української Держави з представниками німецької армії. Сидять (зліва):

*2-й – ген. О. Кушакевич,
4-й – ген. О. Рогоза, 6-й – ген. О. Галкін,
8-й – полк. О. Сливинський. 1918 р.
Світлина з фондів Центрального
державного кінофотофоноархіву
ім. Г.С.Пшеничного*

повністю забезпечити їх усіма видами майна, спорядження та озброєння; цілком укомплектувати кадровий офіцерський склад з найкращих представників офіцерського корпусу; укомплектувати й підготувати кадри інструкторського складу; забезпечити військові частини повним комплектом військових статутів і законположень. Планувалося здійснити ці заходи влітку – восени 1918 р., але не пізніше 1 жовтня того року. Після 1 жовтня передбачалося розпочати призов на дійсну строкову службу громадян Української Держави¹⁶.

Складання призовних списків, сам призов на строкову службу й контроль за ним покладалися на Міністерство внутрішніх справ.

У параграфі доповіді О. Сливинського, де визначалися потрібні для

організації призову цивільно-адміністративні заходи, підкреслювалося: „Організована армія не може існувати в дезорганізованій країні і навпаки. Тому вкрай потрібно, щоб уже до першого призову цивільно-адміністративний апарат цілком налагодився і справно працював на місцях аж до найменших своїх підрозділів. Без цього не може бути надії на правильний і успішний призов молоді”¹⁷.

У параграфі „Заходи щодо оздоровлення кадрів майбутньої армії” ставилося багато вимог до офіцерського корпусу. Відзначалася наявність в офіцерському середовищі схильності до політиканства і як наслідок до інтриганства, занепаду дисципліни. Тому було запропоновано здійснити такі заходи: терміново видати закон про пенсійне забезпечення офіцерів (це одразу б звільнило армію від офіцерів, що вислужили встановлені строки); якомога швидше видати положення про максимальний вік посадового цензу офіцера (зі зниженням його межі для повнішого й ефективнішого використання молодих, досвідчених і здібних командирів); радикально ви-

рішити питання про численні категорії „офіцерів воєнного часу” зі шкіл прапорщиків, скерувати їх до військових шкіл для проходження екстерном курсу наук за військове училище; рішуче заборонити всім військовикам бути членами будь-яких політичних партій і спілок; організувати суди честі не тільки в муштрових частинах, а й в управліннях Військового міністерства; зміцнити дисципліну в офіцерському корпусі, надати права дисциплінарної влади начальникам; відновити обов’язкове вітання молодшими за військовим званням військовослужбовців старших і офіцерів між собою¹⁸.

Для підвищення гідності й престижу української армії в суспільстві, серед цивільного населення та австро-німецьких військ пропонувалося встановити суворо визначений однострій (відповідно до офіцерських звань) і відновити чини (військові звання), відмовившись від практики пристосовувати їхні назви до клас і посад¹⁹.

Надійний офіцерський корпус і численні, добре підготовлені кадри унтер-офіцерів надстрокової служби, згуртовані міцною і суворою дисципліною, мали бути, на думку автора доповіді, опорою влади в запобіганні анархічним заворушенням серед народних мас внаслідок антиурядової і антидержавної пропаганди.

Наприкінці розділу „Необхідні конкретні заходи для забезпечення успіху формування армії” О. Сливинський, як підсумок, наголосив, що для прискорення організації нових формувань армії Української Держави конче потрібно здійснити такі першочергові заходи: якомога швидше призначити вищий командний склад; вчасно надавати кредити військовим частинам готівкою; най-

ближчим часом розробити постійні штати військових частин та установ і негайно затвердити їх²⁰.

З самого початку формування Збройних Сил Української Держави було проголошено основні морально-етичні, організаційні й фахові засади будівництва їх. Важливий щодо цього був наказ про внутрішні відносини в Українській армії за № 155 від 15 травня 1918 р., підписаний тимчасовим виконувачем обов’язків Військового міністра генерал-майором О. Лігнау. У цьому документі стверджувалося: „[...] Наша молода держава буде міцною та самостійною тільки при існуванні нормально зорганізованої озброєної сили [...] Без твердої дисципліни зорганізована озброєна сила неможлива [...] Високий стан військового оборонця Української Держави накладає на кожного обов’язок з особливою обережністю відноситись до всього, що може кинути тінь на нашу армію, яка тільки народжується і в якій кожна особа повинна прямувати до ідеалу – бути лицарем честі і обов’язку перед Батьківщиною [...]

Кожна каверза, таємні доноси будуть каратись нещадно [...]

Все діловодство, всі офіційні відношення неухильно вести на державній мові. У всіх установах і частинах організовувати невідкладно курси українознавства [...]

Маючи на увазі головним чином користь справи, а також рахуючи за безвартісне з культурного боку проведення вузького шовінізму, визнаю можливим перебування на службі людей знання, досвіду й таланту, хоч би і не українського походження, при умовах безумовної їх вірності самостійності України”²¹.

Умовами вступу до армії Української Держави наказом по Військовій офіції № 281 від 29 червня

1918 р. оголошувались такі: певний зв'язок з Україною за походженням, місцем народження; безумовна вірність ідеї незалежності України; загальна військова освіта (особам, що мали закінчену вищу освіту, надавались привілеї); службовий стаж; бойовий стаж; старшинство в ранзі; час подання заяви.

Особлива увага зверталася на освіту – в наказі підкреслювалося, що по кожному Головному управлінню військового відомства ведуться списки тих посад, які займають особи з вищою або спеціальною освітою²².

Військове міністерство, Генеральний штаб

Основними керівними центрами будівництва Збройних Сил Української Держави були Військове міністерство та Генеральний штаб.

Першим Військовим і морським міністром Української Держави (у складі кабінету Ф. Лизогуба) був значковий, згодом генеральний бунчужний О. Рогоза. З 15 листопада 1918 р. у складі Ради Міністрів під головуванням С. Гербеля Військовим міністром став генеральний хорунжий О. Шуцький. Про це призначення П. Скоропадський у спогадах писав так: „Рогозу, дуже поважного чоловіка, я радо змінив на молодого й рішучого чоловіка Шуцького. Рогозу треба було давно замінити, але завжди я стикався з протидією голови міністрів (Ф. Лизогуба. – *О.Л.*), який уважав, що голос Рогози в Раді Міністрів йому дуже потрібний. Рогоза, повторюю, був справді надзвичайно шляхетний чоловік, досить розумний, але дуже довірливий. Мене попереджали про це, я довго не вірив, і в цьому моя велика помилка”²³.

Проте новий Військовий міністр О. Шуцький не встиг зробити нічого

серйозного. Менш ніж через місяць на засіданні Ради Міністрів 11 грудня 1918 р. було заслухано інформацію її голови С. Гербеля щодо пропозиції про представлення на призначення Військовим міністром генерального хорунжого Б. Генгроса. Цю кандидатуру Рада Міністрів схвалила²⁴. Але після цього засідання уряд проіснував ще тільки 3 доби і Військового міністра так і не було призначено.

Військовий міністр мав трьох заступників – товаришів (по сухопутних і морських силах та адміністрації армії), яким підлягали головні управи. Правами товариша міністра був наділений начальник Управління повітряної флоту.

Обсяг прав і обов'язків міністра та інших високих урядовців Військового міністерства визначалися „Тимчасовим положенням про обов'язки і права Військового міністра, його товаришів і начальників головних управ”, Вирішувати питання, не врегульовані „Тимчасовим положенням ...”, мала спеціальна комісія, створена наказом Військового міністра від 6 вересня 1918 р. До складу її ввійшли по одному представнику від усіх головних управ міністерства, Головного штабу й Генерального штабу.

Канцелярія Військового міністра вела справи всіх головних управ, видавала накази по армії, флоту, повітряній флоту й накази по військовій офіції. Начальником канцелярії спочатку був генеральний значковий Ковалевський, а пізніше, з 5 листопада 1918 р., – генеральний значковий Галкін.

У червні 1918 р. відбулася реорганізація Генерального штабу. Начальником Генерального штабу затверджено військового старшину (у жовтні він отримав чин полковника) О. Сливинського, помічником

начальника Генерального штабу призначено полковника М. Какуріна.

1-е генерал-квартирмейстерство очолив Генерального штабу генеральний хорунжий Л. Дроздовський²⁵. Головами відділів у цьому генерал-квартирмейстерстві стали: розвідкового відділу – Генерального штабу військовий старшина В. Колосовський, відділу по формуванню особної армії – сотник О.Удовиченко; відділу зв'язку – полковник О. Полукетов, геодезичного відділу – полковник А. Колядо, оперативного відділу – полковник Є. Мешковський, відділу закордонного зв'язку – сотник Стихій²⁶.

2-м генерал-квартирмейстерством з відділами мобілізаційним і організації війська керував Генерального штабу полковник (пізніше – генеральний хорунжий) А. Прохорович. Центральний і залізничний відділи, а також інспектура артилерії, військово-технічна інспектура й інспектура повітряних сил підлягали безпосередньо начальникові Генерального штабу²⁷.

На думку німецького військового агента (аташе), структура українського Генерального штабу мала низку вад. У його донесенні, яке наводить у своїй праці Д. Дорошенко, зазначається, що відділи занадто великі; нерівно й нераціонально розмежовано сфери діяльності помічника начальника штабу і 1-го генерал-квартирмейстера; Генеральний штаб виконує неприцеленні йому функції, які належать Військовому міністрові (встановлення комплексу військових частин, технічні й артилерійські справи, відання інженерними підрозділами, повітряною службою, вантажними автомобілями тощо); Генеральному штабу бракує відповідного впливу на профе-

сійну підготовку офіцерів Генерального штабу та вищих командирів. Донесення німецький військовий агент закінчував так: „Основа для сучасної організації українського Генерального штабу полягає в тому, що його творцями були колишні офіцери російського Генерального штабу, які тим менше були вільні від впливу знайомої вже їм організації; їм доводилося творити здібний до праці штаб в дуже короткий час”²⁸.

Усю роботу щодо формування української регулярної армії спрямовував начальник Генерального штабу О. Сливинський. Гетьман характеризував його: „[...] Це надзвичайно честолюбний, але водночас розумний і працьовитий чоловік [...] Молодий [...], але краще, як на мене, мати молодого помічника, ніж старого рутинера”²⁹. О. Сливинський залучив до справи творення армії досвідчених військових фахівців Л. Дроздовського, А. Прохоровича, О. Галкіна, М. Юнакова, С. Дельвіга, О. Остафієва, М. Какуріна, В. Сальського, В. Петріва та інших³⁰.

Військове міністерство мало у своєму складі Головний штаб, який займався кадрами (начальник – генеральний значковий О. Галкін). Головний штаб складався з управ і відділів. Начальником Управи персонального складу був військовий старшина М. Удовиченко, Пенсійної управи – полковник В. Пащенко, начальниками відділів – полковники Д. Ярошевський, І. Петрушевський, Д. Третяков, Б. Бракер, О. Олик³¹.

Загалом у Генеральному й Головному штабах працювало майже 150 Генерального штабу старшин і Генерального штабу генеральних старшин (усі вони закінчили Академію Генерального штабу колишньої Російської імперії)³².

Військова освіта

Для формування стрункої системи військової освіти в Україні гетьман П. Скоропадський затвердив створену наказом по Військовій офіції № 234 від 17 червня 1918 р. Комісію по утворенню постійних військових шкіл та академій. Головою її було призначено Генерального штабу генерального значкового М. Юнакова³³.

Завдання Комісії полягали в організації військових навчальних закладів різного рівня військової освіти і об'єднанні їх в єдину систему з використанням при навчанні бойового досвіду Першої світової війни. Комісія розробляла питання, пов'язані зі створенням системи військових навчальних закладів для забезпечення української армії старшинами – фахівцями потрібного профілю військової професійної підготовки³⁴.

У складі Комісії діяли секції: по вищих військових навчальних закладах (голова – генеральний хорунжий професор В. Полянський); старшинських школах (генеральний значковий професор С. Дельвіг); юнацьких військових закладах (Генерального штабу генеральний хорунжий В. Бунаківський); єдиній військовій школі (Генерального штабу генеральний хорунжий М. Анисимов); кадетських корпусів (генеральний хорунжий П. Старк)³⁵.

Секція по вищих навчальних закладах наприкінці серпня опрацювала Положення щодо створення школи обер-старшин (тобто молодших офіцерів) та штаб-старшин Генерального штабу, а також курсів штаб-старшин (тобто старших офіцерів – рівня „військовий старшина” і „полковник”) усіх родів військ при цій школі.

Школа старшин Генерального штабу повинна була давати спеціальну освіту й готувати офіцерів рівня

Генерального штабу та на рівнозначні посади, а курси штаб-старшин – офіцерів на посади командирів окремих військових частин усіх родів військ. Передбачалося, що школа й курси забезпечуватимуть єдину систему теоретичної і практичної підготовки для всього старшинського складу Збройних Сил³⁶.

Комісія по проходженню служби старшинами під головуванням генерального значкового Кушалевського на початок серпня підготувала Положення „Про проходження служби старшинами в армії Української Держави – умови та порядок козаків та громадян в старшини”. Цей документ визначав такі вимоги до юнаків, що вступали в юнацькі школи: бути підданими Української Держави й прийняти присягу на вірність Державі та Ясновельможному пану гетьману; до вступу на службу не бути засудженими за крадіжку, підлог, розтрату чи інші ганебні для молодого громадянина вчинки; мати загальну освіту не нижчу середньої; бути не молодшими 17 і не старшими 27 років; фізично здоровими й придатними до військової служби³⁷.

Юнацькі військові школи були навчальними закладами 1-го рівня військової освіти. Після закінчення їх юнаки отримували старшинський чин хорунжого.

Відповідно до вимог, що їх виробила секція по єдиній військовій школі, уся система військової освіти в державі розподілялася на 5 рівнів.

1-й рівень військової освіти давав можливість підготувати професійного старшину на посаду чотового командира. Це були військові навчальні заклади типу юнацьких військових шкіл чи юнкерських клас.

Обер-старшинські фахові курси (2-й рівень військової освіти) підвищували професійну підготовку, а

старшинські школи або класи (3-й рівень військової освіти) давали військовикам вищу спеціальну освіту, готували кандидатів на посади командирів окремих військових частин (оперативно-тактичний рівень професійної підготовки старшинського складу).

У Військовій академії (4-й рівень військової освіти) старшини здобували вищу військову освіту. Цей навчальний заклад мав забезпечувати оперативно-тактичний рівень професійної підготовки з переходом до оперативно-стратегічного рівня.

5-му рівню військової освіти й оперативно-стратегічному рівню професійної підготовки відповідали Вищі курси для генеральних старшин і перспективних штаб-старшин³⁸.

Гетьман П. Скоропадський, міністр О. Рогоза і співробітники секції кадетських корпусів під головуванням генерального хорунжого П. Старка професійно підходили до збереження наявних у той час в Україні кадетських корпусів.

Молоді старшини Збройних Сил Української Держави мали можливість здобути професійну підготовку 1-го рівня в 9 військових навчальних закладах: 5 військових спільних юнацьких школах (тобто школах піхотного профілю – у 1-й та 2-й у Києві, Одесі, Чугуєві та Полтаві), трьох юнацьких школах сухопутних родів військ (кавалерійській у Єлисаветграді, інженерній у Києві та гарматній в Одесі) та у гардемаринській юнацькій школі для підготовки старшин військово-морської флоту в Миколаєві³⁹.

Для підготовки старшин з середньою технічною та вищою інженерною освітою в Києві створювався Військовий політехнікум. Передбачалося, що юнаки за 2 роки здобуватимуть у його юнкерських (юнацьких)

класах середню технічну освіту, а після 3–4 років служби, як молоді старшини, матимуть змогу вступити до старшинських класів і навчатись на 4 факультетах – інженерно-будівельному, механічному, військових сполучень та інтендантському (господарсько-технічному). Протягом трирічного навчання вони мали здобути вищу інженерну чи інтендантську освіту (залежно від профілю факультету)⁴⁰.

Юнацькі класи у складі Військового політехнікуму були навчальним закладом 1-го рівня, а старшинські класи з факультетською системою підготовки – 3-го рівня військової освіти.

На пропозицію підсекції під головуванням полковника Гнучева і секції під головуванням генерального хорунжого професора Полянського планувалося створення окремого Артилерійського політехнікуму. В його юнацьких класах майбутні хорунжі-артилеристи мали здобувати середню спеціальну освіту, а в старшинських класах на факультетах – вищу спеціальну освіту артилерійського профілю⁴¹.

Згідно з пропозицією цієї ж секції, підтриманою в цілому Комісією генерального значкового М. Юнакова, було вирішено заснувати в Києві Державну військову академію. Цей навчальний заклад юридично почав діяти з 20 жовтня 1918 р. на основі закону „Про встановлення штатів Військової академії Української Держави”, затвердженого 30 листопада гетьманом П. Скоропадським. Начальником Академії було призначено генерального значкового професора М. Юнакова, який до того займав посаду начальника Головної військово-шкільної управи Головного управління Генерального штабу й голови Комісії по утворенню постійних військових шкіл та академій⁴².

Академія, як навчальний заклад 4-го рівня військової освіти, повинна була забезпечити єдність військово-наукової підготовки в питаннях тактики, стратегії та оперативного мистецтва для старшин усіх родів військ Збройних Сил Української Держави. Шість її факультетів – адміністративно-муштровий, технічний, морський, військово-педагогічний, юридичний та інтендантський мали готувати старшин і генеральних старшин для призначення на командні, штабні та керівні посади, кажучи сучасною мовою, – оперативно-тактичного й оперативно-стратегічного рівнів професійної підготовки⁴³.

Планувалося, що 5-й рівень військової освіти представлятимуть Вищі курси для воєначальників і командирів з рівня дивізій армійського корпусу, Генерального штабу, Військового міністерства, які вже мають академічну освіту. Передбачалося, що Вищі курси дадуть змогу поєднати погляди вищого командного складу на військові явища з останніми досягненнями вітчизняної і світової військово-наукової думки; ознайомити вищий командний склад з новими проблемами й пропонованими наукою і виробленими практикою способами розв'язання їх в усіх галузях військової діяльності; підготувати слухачів за допомогою відповідних теоретичних і практичних вправ, командно-штабних навчань до керівництва військовими з'єднаннями й об'єднаннями при вирішенні тактичних і стратегічних завдань оперативного мистецтва в бойових умовах⁴⁴. Проте за короткий час існування Української Держави до створення цього навчального закладу, що мав, по суті, бути аналогом колишньої російської Академії Генерального штабу, так і не дійшло.

Складна політична обстановка, проблеми з формуванням регулярної армії вимагали зміцнення правопорядку в країні, підвищення ролі військових судів. У спадщину від Центральної Ради Військовому міністерству Української Держави залишилось кілька нормативних актів. Серед них – наказ „Про військові суди“, виданий Центральною Радою 23 квітня 1918 р. і надісланий до Головного управління військових судових справ. У ньому, зокрема, зазначалося: „В м. Києві закладається Вищий військовий суд, до судової компетентності котрого належать усі справи, що виникають на обсягові всієї Правобережної України та Чернігівщини. Такий же суд закладається в м. Катеринославі для розгляду справ, що виникають на обсягові Лівобережної України за винятком Чернігівщини“⁴⁵.

Крім вищих військових, у межах розташування дивізій діяли й штабові суди, які були судами першої інстанції. Штабові суди створено при Головному штабі, а також у Києві (тут функціонував і вищий суд), Катеринославі (штабовий і вищий суди), Одесі (2 штабові суди), Чернігові (2 штабові суди), Житомирі, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Олександрії, Гомелі, Луцьку, Рівному, Полтаві, Харкові та Новограді-Волинському (по одному суду). До компетенції, наприклад, Київського вищого військового суду, що складався з голови, чотирьох його товаришів – заступників⁴⁶ (згодом – голови і 8 суддів), слідчого-судді в надзвичайних справах, двох слідчих суддів у господарських справах, чотирьох суддів, секретаря суду, прокурора, – належав розгляд будь-яких справ на території Правобережної України. Штабові

суди розглядали справи нижчої підсудності в межах розташування тієї чи іншої дивізії. Склад суддів вищих і штабових суддів призначався наказом Військового міністра.

Треба зазначити, що юрисдикція цих судів поширювалася виключно на військовиків. Іншою важливою особливістю було те, що вони мали право розглядати не лише справи, які виникали з кримінально-правових відносин, а й справи, що виникали з адміністративних відносин. Привертає увагу й той факт, що поряд із суддями, які здійснювали правосуддя, у штаті Київського вищого військового суду було передбачено посади слідчих-суддів.

Рада Міністрів 21 травня 1918 р., реалізуючи нормотворчі повноваження, в особі Військового і морського міністра О. Рогози видала наказ „Про організацію штабових суддів”, а 30 травня ухвалила закон „Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі”, відповідно до якого судді цивільного відомства Української Держави, а також особи, що мали бути призначені на судові посади, давали таку обітницю: „Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені скаже, і завжди поводитись відповідно з гідністю свого стану”⁴⁷. Ще раніше, 13 травня 1918 р., законом, ухваленим Радою Міністрів, було затверджено положення про те, що суд в Україні „твориться іменем закону Української Держави”⁴⁸.

Військові суди перебували в підпорядкуванні Головного управління військово-судових справ Військового міністерства. Як і за доби УНР, діяли Київський і Катеринославський вищі військові суди й 17 штабних військових суддів.

30 травня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон „Про військову підсудність”, згідно з яким військовому суду були підсудні військовики „за всі злочинства, зазначені у військовому уставі про кари, і за ті, із зазначених у загальних карних законах службових злочинств, які порушують обов’язки по службі військовій”. У законі також зазначалося, що до 1 квітня 1919 р. військовики повинні були підлягати засудженню військовим судом за всі злочини, вчинені ними в цьому стані (на військовій службі), не виключаючи й тих випадків, коли вони разом з цивільними особами брали участь у вчиненні загальних злочинів⁴⁹.

За цим законом військовим судам були також підсудні: цивільні особи в разі нез’явлення їх за призовом для відбування військової повинності, на навчальні збори, за мобілізацією, а також у тих випадках, коли вони разом з військовиками брали участь у вчиненні службових злочинів по військовій службі; особи, що обслуговували армію і підлягали військовим начальникам; старшини закордонних армій, які перебували при українській армії, якщо відносно них не буде окремого розпорядження; найнята обслуга військових; особи, які йшли за військом з дозволу військового командування: кореспонденти, постачальники, торгівці, робітники, візники, провідники тощо.

Виходячи зі змісту ст. 3 цього закону, військовим судам підсудні були й справи щодо мешканців ворожих територій, захоплених армією під час війни, у разі, якщо там не діяли загальні суди, – за всі вчинені злочини, а за наявності загальних судів – лише за злочини „про шпигунство; про повстання проти встановленого законним шляхом тимчасового уряду та іншої влади; про

опір владі; про напади на військових; про агітацію, що руйнувала військо-ву силу у всіх відношеннях; про зни-щення або ґрунтовне псування на-лежних війську збройових, речових, продовольчих складів, телефонів, телеграфів та інших засобів зв'язку, а також всіх будівель та приладів, які відносяться до засобів нападу і охорони; про всі категорії зло-чинств, котрі будуть передані до військової підсудності згідно з окре-мим розпорядженням командуючо-го армією”⁵⁰.

21 червня 1918 р. ухвалено закон „Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію”. Згід-но з цим законом, військові суди поділялися на вищі (Київський та Катеринославський) і штабові (при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі)⁵¹.

До компетенції вищих військових судів відповідно до закону „Про вій-ськову підсудність” від 30 травня 1918 р. належали: а) „під час нор-мальної підсудності” — усі справи про військовиків, що займають поса-ди не нижче командира окремої частини, і про приватних осіб, по яких винуватим загрожує кара з по-збавленням або обмеженням загаль-них громадянських прав; б) „під час існування виняткової підсудності” — усі справи про військовиків україн-ської армії, що займають посади не нижче командира окремої частини, і про такого ж службового стану старшин закордонних армій, коли відносно них не видано окремого розпорядження, а також про належ-них до війська цивільних урядовців, що займають посади не нижче V класи, та священнослужителів усіх конфесій⁵².

Згідно з вимогами названого за-кону, до компетенції штабових судів при дивізіях, корпусах і Головному

штабі належали всі інші справи щодо військовиків — від командира окремої частини і нижче. Військо-вополонених, які вчинили злочин, притягували до відповідальності на тих самих підставах, що й військо-вослужбовців.

Військовим судам часів Гетьма-нату надавалося також право чинити правосуддя й щодо військовиків, які представляли в українському війсь-ку закордонні армії (зважаючи на те, що Україна була окупована в той час німецько-австрійськими військами). Водночас стосовно цих осіб як суб'єктів судової відповідальності передбачалися й особливості. Зокре-ма вище командування мало право видавати окремі розпорядження щодо цих осіб, якими їх фактично звільняло од відповідальності.

Наприкінці липня 1918 р. Рада Міністрів надала право Міністрові внутрішніх справ передавати війсь-ковим судам для розгляду за по-годженням з Військовим міністром і Міністром юстиції справи про всі злочини проти державного устрою України, напади на урядових осіб цивільних відомств при виконанні ними службових обов'язків, навмис-не знищення чи пошкодження май-на, фальшування грошових знаків⁵³. За законом від 25 липня 1918 р. винні в таких злочинах, у тому числі й приватні особи, підлягали судові відповідно до законів військового часу навіть у тому разі, якщо їх вчи-нено в місцевостях, де військовий стан не оголошено⁵⁴.

У жовтні 1918 р. уряд Україн-ської Держави схвалив ще одне доповнення до згаданих вище зако-нів. За цим документом військові суди розглядали справи, виключені із загальної підсудності, щодо тих, кого звинувачували у збройному опорі владі, нападі на військово-

службовців при виконанні ними службових обов'язків, що тягло за собою вбивство, замах на вбивство, поранення, каліцтво чи тяжке побиття, а також усі справи про вбивства, розбої, зґвалтування, умисне знищення чужого майна⁵⁵.

24 жовтня 1918 р. Рада Міністрів прийняла закон „Про вибори суддів до військових частин”, яким було встановлено вимоги до претендентів на суддів військових судових установ. Суддів належало обирати з-поміж військовослужбовців відповідної території за окремими списками старшин і підстаршин. Це мали бути військовики віком понад 25 років, не обмежені в правах і не визнані боржниками. До списків на обрання не могли бути внесені особи військово-судових відомств (оскільки вони були вже обраними чи призначеними на судові посади), військово-тюремних установ, слухачі військових шкіл, немуштрові підстаршини (тобто особи, які були обмежено придатними до військової служби), санітарні старшини та військові начальники від командира полку і вище⁵⁶.

Стосовно Генерального суду треба зазначити, що й ця судова установа за часів Гетьманату зазнала певних змін, зокрема відповідно до закону від 2 червня 1918 р. на нього було покладено обов'язки суду касаційної інстанції замість Головного військового суду⁵⁷.

На території Української Держави діяли також окупаційні військові суди, наділені винятковою юрисдикцією. Свавілья таких судів Міністерство юстиції доби Гетьманату виправдовувало послабленням функцій національного судового апарату. Військова влада Німеччини й Австро-Угорщини зобов'язала власні військові суди приймати до розгляду будь-які кримінальні справи щодо україн-

ських громадян. Формально протестуючи проти таких дій окупаційного командування, Міністерство домовилося з німецькою владою про створення особливої узгоджувальної комісії для розмежування функцій військових судів Німеччини і України. Внаслідок цього було досягнуто домовленості про деяке звуження компетенції окупаційних судів і посилення прокурорського нагляду з боку Української Держави щодо таких справ. Проте свавілья німецьких і австро-угорських військових судів тривало практично без обмежень аж до часу, коли окупаційні війська покинули територію України⁵⁸.

(Далі буде)

ПРИМІТКИ

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923: У 2 т. – Ужгород, 1930. – Т. 2: Українська гетьманська держава. – С. 233.

² Державний вістник. – 1918. – 22 трав.

³ Дорошенко Д. Зазнач. праця. – С. 233, 234.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1, 1 зв.

⁵ Горелов В.І. Військово-політична діяльність П. Скоропадського та його роль у створенні Збройних Сил Української Держави: (Серпень 1886 – грудень 1918 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1999. – С. 61.

⁶ Доповідь начальника Генштабу про стан армії гетьмана // ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 25.

⁷ Там само. – Арк. 27.

⁸ Там само. – Арк. 27, 27 зв.

⁹ Там само. – Арк. 27 зв., 30 зв.

¹⁰ Там само. – Арк. 28.

¹¹ Там само. – Арк. 28 зв.

¹² Там само. – Арк. 28.

- 13 Там само. – Арк. 28 зв., 29.
- 14 Там само. – Арк. 30.
- 15 Там само. – Арк. 32, 32 зв.
- 16 Там само. – Арк. 32 зв.
- 17 Там само.
- 18 Там само. – Арк. 33.
- 19 Там само.
- 20 Там само. – Арк. 33 зв.
- 21 Державний вістник. – 1918. – 22 трав.
- 22 Списки співробітників І-го отаман-квартирмейстерства: (11 травня – 15 червня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.
- 23 Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 317.
- 24 Протоколи засідань Ради міністрів Української Держави: 2.V. – 13.XII.1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 109 зв.
- 25 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська: (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – 4-е вид., змін. і доп. – Львів, 1992. – С. 425.
- 26 Списки співробітників І-го отаман-квартирмейстерства: (11 травня – 15 червня 1918 р.). – Арк. 107 – 115.
- 27 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Зазнач. праця. – С. 125.
- 28 Дорошенко Д. Зазнач. праця. – С. 242.
- 29 Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 181.
- 30 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995. – С. 162, 205, 239.
- 31 Накази по армії Української Держави (20 червня – 7 грудня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 76.
- 32 Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921. – К., 1995. – С. 42.
- 33 Матеріали (доповіді, резолюції) Комісії по утворенню військових шкіл: (20 липня – 19 вересня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1.
- 34 Там само.
- 35 Там само. – Арк. 4, 33, 47.
- 36 Засідання і тези секцій по вищих військово-навчальних закладах: (1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 6. – Спр. 22. – Арк. 2.
- 37 Там само. – Арк. 22.
- 38 Там само. – Арк. 37, 37 зв.
- 39 Накази по армії Української Держави: (20 червня – 7 грудня 1918 р.). – Арк. 102; Державний вістник. – 1918. – 22 листоп.
- 40 Пропозиції про відкриття в Києві Українського військового політехнікуму і листування з цього питання: (7 червня – 14 липня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 6. – Спр. 20. – Арк. 1, 1 зв., 48.
- 41 Там само. – Арк. 6, 11 зв., 12.
- 42 Накази по армії Української Держави: (20 червня – 7 грудня 1918 р.). – Арк. 108.
- 43 Засідання і тези секцій по вищих військово-навчальних закладах: (1918 р.). – Арк. 12.
- 44 Матеріали (доповіді, резолюції) Комісії по утворенню військових шкіл: (20 липня – 19 вересня 1918 р.). – Арк. 37 зв.
- 45 Державний вістник. – 1918. – №14. – С. 2.
- 46 ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 2, 2 зв.
- 47 Державний вістник. – 1918. – 7 черв.
- 48 Там само. – 5 черв.
- 49 Там само. – 7 черв.
- 50 Там само.
- 51 Там само. – 5 лип.
- 52 Там само.
- 53 Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 175.
- 54 Державний вістник. – 1918. – 1 серп.
- 55 Там само. – 24 жовт.
- 56 Там само.
- 57 Там само. – 9 черв.
- 58 Мала енциклопедія етнодержавознавства. – С. 176.

ФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.). ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Організація армії

В армії Української Держави було запроваджено такі військові чини: молодші офіцери (обер-офіцери) – хорунжий, значковий, сотник; старші офіцери (штаб-офіцери) – військовий старшина, полковник; генеральські чини – генеральний хорунжий, генеральний значковий, генеральний бунчужний⁵⁹.

30 травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів „Закон про присягу військового на вірність Українській Державі”. У ньому узаконено присягу військовиків християнської віри та обітницю для язичників і для тих, хто не може скласти присяги за своєю вірою. Текст присяги для осіб християнської віри був такий:

„Я, нижчепідписаний, обіцяю і клянуся Всесильним Богом перед Святою Євангелією в тім, що бажаю служити Українській Державі і Ясновельможному пану Гетьманові як найвищому вождю української армії і флоти, не дбаючи про життя своє до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх випадках хоробрий і міцний буду чинити опір; всьому, що користі державній сприяти може, старатимусь допомогти, кожну довірену мені таємницю хоронити буду.

До поставленого надо мною начальника з боку того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для користі нічого проти служби й присяги ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить. В цих справах нехай допоможе мені Господь Бог Всесильний. На кінці цієї своєї присяги цілую Святі Слова та Хрест Спасителя мого. Амінь”⁶⁰.

Ухвалену Радою Міністрів постанову про текст іншої військової присяги – на вірність військовій службі для осіб юдейського віросповідання гетьман затвердив 23 серпня⁶¹. Узаконення двох військових присяг і обітниць свідчило про віровизнанняву толерантність керівництва Української Держави.

Намагаючись усунути політичний вплив на військовиків, військових урядовців і вільнонайманих Військового відомства, Рада Міністрів ухвалила, а гетьман П. Скоропадський 1 серпня затвердив „Закон про політично-правове становище служащих Військового відомства”. Він передбачав обмеження політичних прав осіб, що перебувають на дійсній військовій службі, і вільнонайманих. Їм заборонялося: користуватися активним виборчим правом, тобто подавати свій голос персонально чи

*Гетьман
України
П.Скоро-
падський
(2-й праворуч)
з офіцерами.
м. Київ. 1918 р.*

через довірену особу в законодавчі установи й брати участь у передвиборних зборах (якщо службовця обрали в члени законодавчих або громадських установ, то він покидав службу); входити до складу спілок, гуртків, товариств, партій, рад, комітетів чи інших організацій, які мають політичний характер; бути на мітингах чи інших політичних зборах як випадково, так і спеціально скликаних; брати участь у політичних маніфестаціях і демонстраціях. Порушники цих заборон підлягали судовій відповідальності⁶².

До часу, коли Генеральний штаб розробив постійні штати військових частин і підрозділів армії Української Держави, чинними лишалися тимчасові штати армії УНР.

Так, за тимчасовим штатом кінно-козачого полку чотирисотенного складу передбачалася така кількість посадових осіб: старшин – 11, лікарів – 3, службовців – 4, фельдшерів – 2, бунчужних – 4, старших інструкторів – 16, козаків – 10. Кінна сотня мала такий тимчасовий штат: командир сотні (сотник) – 1, бунчужний – 1, старші інструктори – 4. Сотник отри-

мував на місяць 500 крб., бунчужний – 150 крб., старший інструктор – 130 крб., козак – 90 крб.⁶³

Управління штабу кінно-козачої дивізії налічувало таку кількість посад: старшин – 3, службовців – 1, козаків – 5 (козаки для обслуговування коней, помешкання й охорони майна)⁶⁴.

Тимчасовий штат трикурінного пішого полку був такий: старшин (офіцерів) – 20, чиновників – 3, козаків – 184, коней – 48; штат пішої сотні цього полку: командир сотні – 1, бунчужний – 1, старших інструкторів – 4, молодших інструкторів – 4⁶⁵.

Отаман полку отримував на місяць 800 крб., отаман куреня – 600 крб., отаман сотні – 500 крб., бунчужний – 150 крб., старший інструктор – 130 крб., молодший інструктор – 110 крб., козак – 90 крб.⁶⁶ (усі унтер-офіцерські й козацькі посади на той час обіймали військовики надстрокової служби).

За тимчасовим штатом в управлінні штабу пішої дивізії мало бути: старшин – 10, службовців – 9, козаків – 37, коней – 12⁶⁷, а в штабі управління армійського корпусу –

старшин – 18, службовців – 9, козаків – 68, коней – 39⁶⁸.

30 червня гетьман П. Скоропадський затвердив постійний штат трикурінного пішого полку на „час спокійний” (тобто штат мирного часу). Згідно зі штатом, у полку було: старшин – 73, лікарів – 4, службовців – 7, панотець – 1; козаків: муштрових – 1005, немуштрових – 203; коней: верхових – 21, запряжних – 47; зброї: рушниць – 820, карабінів – 174, револьверів – 39, кулеметів „Максим” – 12. Особиста зброя старшин не входила до цього переліку.

Старшини за посадою і чином отримували на рік таку платню: командир полку (полковник) – 9600 крб., командир куреня (військовий старшина) – 7200 крб., командир сотні (сотник) – 6000 крб., командир півсотні (значковий) – 4800 крб., командир чоти (хорунжий) – 4200 крб., панотець отримував на рік 7200 крб.⁶⁹

3 серпня гетьман затвердив постійні штати гарматних частин та їхніх управлінь. Наприклад, штаб трибатареїного кінно-гарматного полку (у мирний час) складався з

таких підрозділів: муштрової і мобілізаційної частини; інспекторської частини; відділу постачання; санітарної частини; ветеринарної частини; команди зв'язку; навчальної команди. Тут служили: старшин – 5, лікарів – 2, службовців – 4, підстаршин – 14, козаків – 94. Для забезпечення потреб штабу було: коней верхових – 33, коней запряжних – 18, мотоциклів – 2. Командир полку (у чині полковника) отримував 9600 крб. платні на рік⁷⁰.

Штат (мирного часу) кінно-гарматної батареї (чотири гармати) передбачав: старшин – 5, урядовців (службовців) – 1, підстаршин – 16, козаків – 138, коней верхових – 95, коней запряжних – 64. Річна платня командира батареї в чині сотника становила 6000 крб., у чині військових старшин – 7200 крб.⁷¹

Планувалося, що кожний з 8 армійських корпусів матиме авіаційний дивізіон у складі: розвідувального загону, винищувального загону, двох гарматних загонів (для корегування артилерійської стрільби) та управління дивізіону (див. табл. 1)⁷².

Таблиця 1. Кількість старшин літнього складу та авіаційної техніки в авіаційному дивізіоні⁷³

Назва підрозділу	Старшини літнього складу			Літаки	
	командир	пілот	дозорець	бойові	тренувальні
Розвідувальний загін	1 (курінний)	4 (сотники)	2 (сотники)	5	5
Винищувальний загін	1 (курінний)	4 (сотники)	—	5	5
Гарматні заїони (два)	1x2 (курінні)	4x2 (сотники)	1x2 (сотники)	5x2	5x2
Разом	4	16	4	20	20

Отже, авіаційний дивізіон повинен був мати 24 старшини літного складу, 20 бойових і 20 тренувальних літаків⁷⁴.

20 серпня гетьман затвердив постійний штат чотирисотенного кінного полку (див. табл. 2)⁷⁵. Штатну структуру кінної сотні представлено в табл. 3.

Таблиця 2. Постійний штат (у мирний і воєнний час) чотирисотенного кінного полку⁷⁶

Особовий склад	У мирний час	У воєнний час
Старшини	38	36
Службовці	7	7
Козаки муштрові	784	762
Козаки немуштрові	151	259
Коні	897	1121

Таблиця 3. Постійний штат (у мирний і воєнний час) кінної сотні кінного полку⁷⁷

Особовий склад	У мирний час	У воєнний час
Старшини	5	5
Козаки муштрові	142	142
Козаки немуштрові	11	20
Разом військовиків	158	167

Кінна дивізія складалася з 2 кінних бригад, кожна кінна бригада – з 2 кінних полків, а кожний кінний полк – з 4 кінних сотень, кулеметної сотні, учбової сотні, немушτροвої сотні та кінно-технічної бригади. До складу кінної дивізії входив гарматний полк з 3 гарматних батарей (разом 12 гармат), сотня зв'язку та кілька підрозділів забезпечення. Організаційну структуру кінної дивізії подано на схемі 1⁷⁸.

Корпус складався з 2 піших дивізій, кожна дивізія – з 3 піших полків, а кожний полк – з трьох чотирисотенних батальйонів. Командирів дивізії була підпорядкована артилерійська бригада триполкового складу (в артилерійському полку – три

чотиригарматні батареї). Командирів корпусу були підпорядковані гірський артилерійський полк (трибатарейного складу, разом 12 гармат) і важка артилерійська бригада в складі двох важких артилерійських полків (по 12 гармат у кожному). До складу корпусу належали також інші військові частини й підрозділи бойової підтримки та тилового забезпечення.

Усього в корпусі налічувалося: піших батальйонів – 18, кінних сотень – 4, гармат – 108, з них польових гармат – 48, гаубиць – 24, гірських гармат – 12, важких гаубиць – 12, важких гармат – 12, саперний батальйон – 1, автомобільно-панцерний дивізіон – 1, радіотелеграфна чота – 1, авіаційний

дивізіон – 1, залізничні сотні – 2, залізничний потяг-майстерня – 179.

За часів Гетьманату далі існувала Окрема Запорізька дивізія. Сформовано її було ще наказом Військового міністра УНР О.Жуковського за № 1 від 12 березня 1918 р. в такому складі: 4 кінні полки (з 2 куренів кожний), кінно-козачий полк (4 сотні), 2 легкі гарматні полки (по 4 батареї кожний), важкий артилерійський дивізіон з 2 гарматних батарей, інженерний полк, 2 панцерні автомобільні дивізіони, авіаційний дивізіон⁸⁰.

Окрема Запорізька дивізія за Гетьманату складалася з 2 бригад: командиром 1-ї Запорізької бригади був генерал-майор О.Натієв, командиром 2-ї Запорізької бригади – полковник О.Удовиченко⁸¹. Командував дивізією генеральний хорунжий М.Бочковський.

Наприкінці червня затверджено тимчасові штати управління дивізії, управління гарматного інспектора дивізії, управління інженера дивізії, управління дивізійного інтенданта⁸². У штаті управління (штабі) дивізії було: старшин – 8, службовців – 1, козаків та унтер-офіцерів надстрокової служби – 80⁸³.

6–14 жовтня в Головному управлінні Генерального штабу відбулася нарада командирів корпусів з участю керівництва Військового міністерства й Генерального штабу, присвячена формуванню штатної структури військових частин і з'єднань. Виступаючи перед присутніми 2-й генерал-квартирмейстер Головного управління Генерального штабу генеральний хорунжий В.Прохорович сказав про виконану до того часу роботу:

„Для життя армії спершу було вироблено тимчасові штати, потім розпочалося складання постійних штатів, які провадились з проблемами внаслідок поспішності. Прошу розглядати перше видання як недосконале й чекати корективу, що буде узгоджений з побажаннями командирів корпусів [...] Усі зміни в штатах проводитимуться залежно від потреб життя”⁸⁴.

Свою думку на нараді 15 жовтня висловив член Військово-вченого комітету Генерального штабу генеральний хорунжий Кислов: „Штати складали ненормальним шляхом; замість скласти штати військового часу й перейти від них до мирних (штатів мирного часу. – *О.Л.*) довелося робити навпаки. Комітет розглядає свою роботу як чорнову. Складаючи штати, ми додержували принципу: 1) у кожному штаті створити організації, зумовлені життям; 2) відокремити господарство від муштри (тобто відокремити господарські підрозділи й підрозділи забезпечення від муштрових підрозділів. – *О.Л.*); 3) перенести господарство з дрібних частин (батарей) у великі; 4) мати по змозі у штатах мирного часу органи, потрібні для переходу до штатів військового часу.

Штати розробляли ненормальним шляхом, покvapливо й з додержанням великої ощадності; крім того, штати псувались у вищих інстанціях (комісія генерала М.Медзвіцького), де був тільки один представник від муштри. Штати підлягають ще перегляду, і ми свідомі, що багато питань, про які заявили командири корпусів, мають бути проведені не-

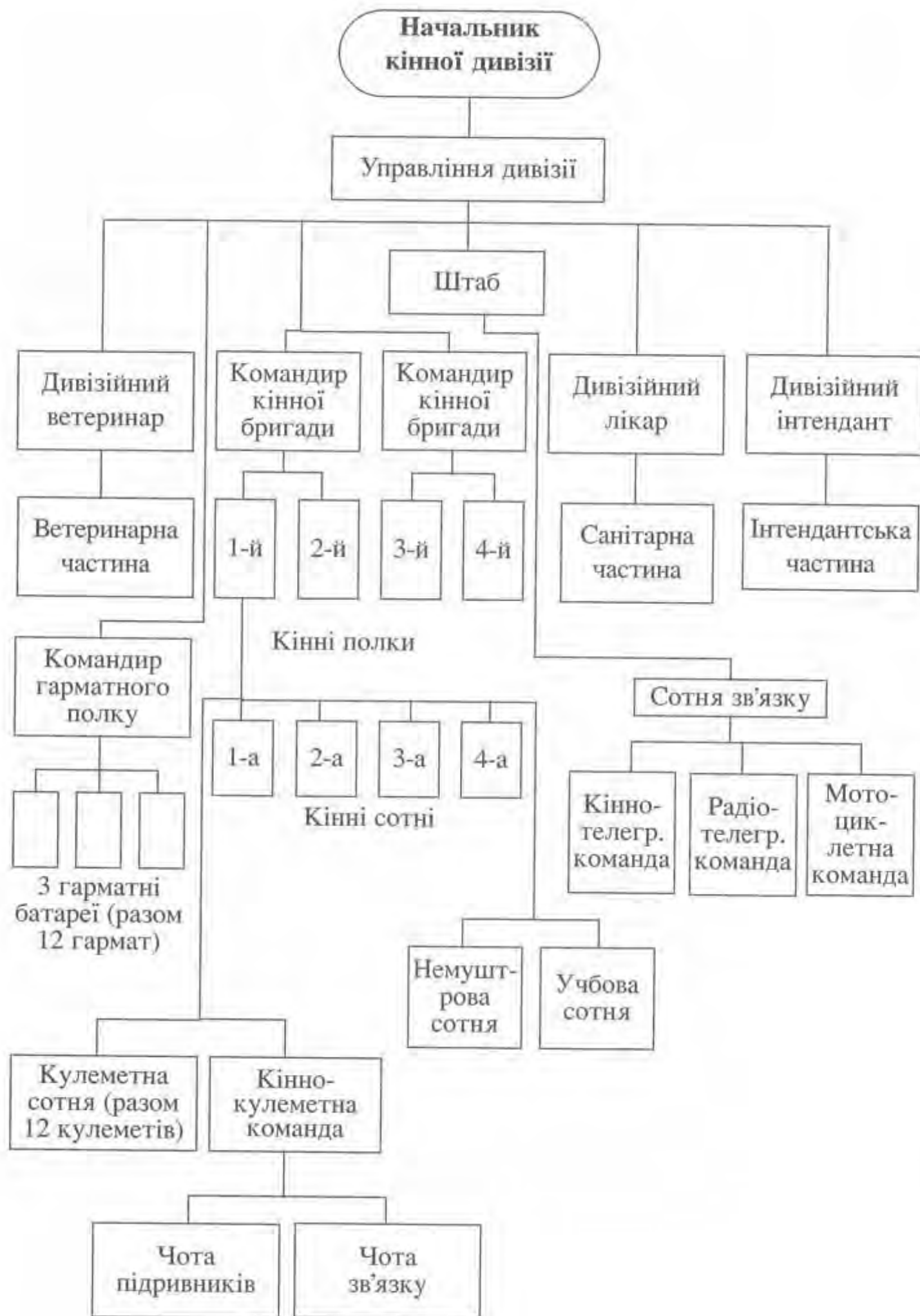

Схема 1. Організаційна структура кінної дивізії (у мирний час)

гайно. Питання порушуватиметься не про скорочення, а про збільшення і вдосконалення штатів”⁸⁵.

Прослуживши тривалий час у кавалерійських частинах імператорської лейб-гвардії в Петербурзі, П.Ско-ропадський вирішив створити елітарні військові формування і в столиці Української Держави. Основою українських гвардійських частин мала стати Окрема Сердюцька дивізія.

8 і 9 травня в Києві відбулися засідання державної комісії, яка опрацьовувала засади формування цієї дивізії. Військове відомство в комісії представляли отаман Александрович, полковники Рибицький, Рум'янцев та підполковник Левчук, а Головну управу з військової повинності Міністерства внутрішніх справ – Руденко⁸⁶. На засіданнях опрацьовано обов'язкові вимоги щодо призову молоді до створюваної дивізії.

У Раді Міністрів справу набору 5000 призовників для формування Окремої Сердюцької дивізії розглядали двічі – 11 і 23 липня. Першого разу, заслухавши доповіді Військового й морського міністра О.Рогози і Державного секретаря І.Кістяківського, Рада Міністрів ухвалила постанову щодо прийняття спеціального закону про призов 5 тисяч чоловік за допомогою Союзу хліборобів. Передусім мали бути призвані громадяни старшого віку (не призвані раніше), а вже потім решта від визначеної кількості призовників могла б бути доповнена з молодших контингентів⁸⁷.

На другому засіданні Рада Міністрів ухвалила закон про набір 5 тис. чоловік для комплектування

Сердюцької дивізії. Проект цього закону опрацювали Військовий і морський міністр О.Рогоза та Державний секретар І.Кістяківський на основі згаданої постанови Ради Міністрів від 11 липня 1918 р.⁸⁸

Ще раніше, 27 червня, гетьман затвердив штати Окремої Сердюцької дивізії, зокрема управління дивізії, двокурінного Сердюцького пішого полку, трисотенного Сердюцького Лубенського кінно-козачого полку, трибатарейного легкого Сердюцького гарматного полку, окремої інженерної сотні.

У розробленні штатів брали участь начальник Генерального штабу військовий старшина О. Сливинський, його помічник полковник М. Какурін, 2-й генерал-квартирмейстер А. Прохорович, а також комісія з представників Генерального штабу й Військового міністерства на чолі з генеральним хорунжим М.Медзвіцьким⁸⁹.

Окрема Сердюцька дивізія складалася з 4 піших полків, одного кінно-козачого полку та окремої інженерної сотні⁹⁰. У Статуті її зазначалося, що перевагу при вступі до дивізії на офіцерські посади мають офіцери, які відповідають загальним умовам служби в українській армії⁹¹, і офіцери, нагороджені орденом Святого Георгія чи Георгіївською зброєю. Переведення до Сердюцької дивізії для поповнення некомплекту допускалося тільки для офіцерів, що прослужили в муштрових частинах не менш як п'ять років. А ті, що прослужили менший термін, але мали бойові відзнаки, могли бути переведені за згодою гетьмана. Обмун-

дирування офіцери дивізії одержували з державної скарбниці (його шили безкоштовно в інтендантських майстернях).

Штатні посади військовиків надстрокової служби повинні були поповнюватися спочатку військовиками-українцями колишньої армії Російської імперії, а вже потім військовиками, які закінчили навчальні команди у військових частинах дивізії. Під час мобілізації дивізію мали поповнювати запасники, які раніше служили в цій дивізії⁹².

6 листопада делегація Союзу хліборобів Козелецького повіту (Чернігівщина) відвідала 1-й і 2-й піші полки Сердюцької дивізії. Члени делегації були задоволені вишколом військовиків і їхнім зовнішнім виглядом, про що розповіли на прийнятті у Військового й морського міністра генерального бунчужного О.Рогози й висловили йому подяку за плідну діяльність у справі підготовки українського війська⁹³.

Керівництво Української Держави дуже серйозно ставилося до призову на військову службу. 20 жовтня гетьман затвердив ухвалений Радою Міністрів закон про облік і призов офіцерів колишньої російської армії і колишніх юнкерів військових шкіл, що перебувають у межах Української Держави⁹⁴.

Згідно з вимогами цього закону, усі офіцери й унтер-офіцери колишньої армії Російської імперії віком до 35 років включно і колишні юнкери військових шкіл на території Української Держави мусили протягом семи днів після оприлюднення цього закону зголоситися до місцевого

військового начальника для взяття їх на облік. З того часу вони вважалися військовозобов'язаними. З цих військовиків створювалися зразково-інструкторські частини й формувався Окремий корпус⁹⁵.

20 жовтня гетьман затвердив ухвалену Радою Міністрів Тимчасову постанову про Окремий корпус. У ній зазначалося:

„1. Для боротьби з анархією в прикордонній смузі формується Окремий корпус, який підлягає безпосередньо Гетьманові всієї України.

2. Всі види утримання і постачання корпус дістає від Українського уряду на загальних підставах.

3. Утримання офіцерів і унтер-офіцерів проводиться за нормами окладів, встановлених для офіцерів і унтер-офіцерів (підстаршин) надстрокової служби Української армії.

4. Командир Окремого корпусу та всі начальствующі особи корпусу включно до командирів полків призначаються і звільняються паном Гетьманом.

5. У внутрішньому своєму житті Окремий корпус керується статутами колишньої Російської армії, які були чинні до 1 березня 1917 р. Чини корпусу носять форму одягу колишньої Російської армії.

6. Докладний порядок формування й умови служби визначаються установами, які затверджуються паном Гетьманом”⁹⁶.

Історик і водночас очевидець подій Д.Дорошенко звертає увагу на те, що після демобілізації по Першій світовій війні на українській території залишалося багато колишніх офіцерів і унтер-офіцерів Російської

армії – українців і росіян. Ці люди, які часто не могли знайти собі ні помешкання, ні роботи, становили вельми неспокійний елемент, незадоволений і навіть озлоблений переслідуваннями з боку більшовиків, а також українського уряду часів Центральної Ради⁹⁷.

На думку Д.Дорошенка, щоб дати вихід антибільшовицьким настроям цих військовиків і звільнити від них українську територію, а особливо великі міста, Рада Міністрів вирішила утворити з них Окремий корпус з офіційним призначенням – „боротися з анархією в прикордонній зоні”. Корпус складався з 2 піших дивізій по чотири полки в кожній. Місцем розташування його було визначено українсько-російську прикордонну смугу між Путивлем і Сумами вздовж північного кордону Української Держави. У цій зоні частини Окремого корпусу мали стояти лише в тих місцевостях, де не було регулярних частин української армії. Начальником Окремого корпусу гетьман П. Скоропадський призначив князя генерал-лейтенанта О.Еристова, колишнього начальника 3-го Кавказького армійського корпусу, родом з Кавказу, людину дуже доброзичливу до Української Держави⁹⁸.

В Окремий корпус зараховували на службу лише тих військовиків, які виявляли до цього особливе бажання. Про це київська газета „Нова рада” тоді писала: „Офіцери, що являються по призову, призначаються або в українські частини, або в Окремий корпус, у залежності від їх бажання, яке вони заявляють, коли їх братимуть на учот”⁹⁹.

П.Скоропадський пізніше згадував: „[...] коли я повернувся з Берліна¹⁰⁰, розпочалося формування Окремого корпусу, метою якого було даліше розгортання, щоб, як настане слухна хвиля, наступати на Совдепію. План був увійти в спілку з Красновим¹⁰¹, з одного боку, і оскільки німці висловлювали намір із заходу також перейти в наступ, спільними зусиллями всіх трьох армій стиснути більшовиків”¹⁰².

Загальна чисельність Окремого корпусу становила приблизно 10 тис. вояків (згідно зі штатною структурою тогочасних військових частин, однак без урахування артилерійських і тилових підрозділів). Ці професійно підготовані, з бойовим досвідом, здобутим на фронтах Першої світової війни, військовики були дуже серйозною силою. Перед Окремим корпусом ставилося завдання боротьби із зовнішнім ворогом – радянською Росією разом з арміями союзників (Німеччини і уряду Донської області) в складі єдиного антибільшовицького фронту.

Організація флоти

Формування Української військово-морської флоти, як і армії, розпочалося за доби Центральної Ради, але й тут поступ був малий. З 9 березня 1918 р. виконувачем обов’язків Народного міністра морських справ замість Д.Антоновича, який відмовився від цієї посади, було призначено підполковника О.Жуковського (потім він поєднав посаду Народного міністра справ військових і морських)¹⁰³. Його заступником став В.Лотоцький¹⁰⁴. За підписами цих

*Стрій суден
Української
військово-
морської
флоти після
підняття
на кораблях
українського
державного
прапора.
Світлин
з фондів
Центрального
державного
кінофото-
фоноархіву
України
ім. Г.С. Пшеничного*

керівників виходили накази по Морському відомству УНР до державного перевороту 29 квітня 1918 р. (у квітні накази переважно підписував В.Лотоцький).

Тільки 13 березня 1918 р. оприлюднено „Тимчасовий закон про флоту УНР“, ухвалений Центральною Радою ще 14 січня. Між прийняттям і оголошенням цього закону відбулося чимало подій, зокрема в Бересті делегація УНР підписала мирний договір, який не передбачав включення Криму (і Севастополя, як основної військово-морської бази Чорноморської флоти) до складу України¹⁰⁵. Виявлені членами делегації Центральної Ради на Берестейських переговорах недалекоглядність і непрофесіоналізм у справі Криму спричинили згодом багато проблем, передусім пов'язаних з базуванням Військово-Морської флоти УНР (а потім гетьманської Української Держави) в Севастополі.

У згаданому тимчасовому законі зазначалося:

„§ 1

1. Російська Чорноморська флота, військова і транспортна, проголошується флотою Української Народної Республіки і вона виконує обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорноморському і Азовському морях [...]

4. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання російського уряду щодо Чорноморської флоти і утримання флоти та портів [...]

§ 2

1. Примусова служба у військовій флоті УНР касується.

Примітка: строки увільнення в запас належать до компетенції Народного міністра справ морських.

2. Всі служачі Української флоти як на кораблях, так і в гаванях і по всіх морських військових закладах на суходолі наймаються по вільному найму.

3. При вступі на службу до Військової флоти і всіх її закладів кожен служачий підписує спеціальний контракт щодо умов”¹⁰⁶.

Цей закон відобразив суперечливу політику Центральної Ради. Зокрема, якщо в першому параграфі проголошувався перехід Чорноморської військової і транспортної флоти до УНР, то другий параграф фактично перекреслював перший, скасовуючи примусову службу у військовій флоті й запроваджуючи натовість службу за контрактом (вільним наймом). Це вносило хаос і дезорганізацію.

На основі тимчасового закону виконувач обов'язків Військового і морського міністра О.Жуковський підписав наказ по Морському відомству ч. 2–17 від 15 березня 1918 р., в одному з пунктів якого командувачеві Чорноморської флоти наказувалося „негайно зібрати всі боєздатні військові кораблі до Севастополя, а кораблі, які потребують ремонту, зібрати до Миколаєва. В бойовій флоті, як і в екіпажах, в полукіпажах та всіх командах провести демобілізацію [...] Цей наказ повинен бути виконаний до 25 березня 1918 р.”¹⁰⁷

На початок квітня, після демобілізації, в екіпажах українських кораблів замість 40 тис. матросів і старшин лишилося тільки 7 тис., набраних за добровільним наймом (контрактом)¹⁰⁸. Це знекровило флоту й зробило її небоєздатною.

Отже, від УНР у спадщину Українській Державі гетьмана П.Скоропадського дістався комплекс проблем: нерозв'язаність справи територіальної належності Криму; невизначене становище Севастополя як основної військово-морської бази України; претензії Німеччини й Австро-Угорщини стосовно військових і

транспортних кораблів, що базувалися в українських портах, як до військових призив за надану Україні допомогу в боротьбі проти більшовиків; претензії Радянської Росії до флоти УНР; абсолютний некомплект команд військових кораблів і некомплект військовиків у частинах берегового базування внаслідок демобілізації особового складу.

Після приходу до влади гетьмана П.Скоропадського починається новий період в історії Української військово-морської флоти. Уже 8 травня 1918 р. на засіданні Ради Міністрів Української Держави ухвалено створити комісію для організації і реформування флоти¹⁰⁹. 10 травня, згідно з наказом гетьмана П. Скоропадського, така комісія постала. До складу її ввійшли адмірали Чорноморської флоти: віце-адмірала А. Покровський (голова) й О. Хоменко, контр-адмірала О. Кликов, Д. Ненюков, П. Паттон. Комісія закінчила свою роботу 1 червня, здавши документи до Морського генерального штабу¹¹⁰.

З 18 травня діяла інша комісія, створена для узгодження діяльності Морського відомства з діяльністю інших відомств щодо проблем флоти.

Товаришем Військового і морського міністра генерального значкового О.Рогози по Морському відомству 29 травня 1918 р. призначено капітана 1-го рангу Миколу Максимова¹¹¹ (за Центральної Ради, з 26 квітня 1918 р., він був помічником отамана Морського генерального штабу)¹¹². З травня за його підписом виходили накази по Морському відомству Української Держави, оскільки від 3 травня

він виконував обов'язки отамана Головного морського штабу¹¹³.

Колишнього начальника всіх портів Чорноморського узбережжя УНР віце-адмірала Андрія Покровського 3 травня призначено головним отаманом портів Чорного моря і командувачем флоти Української Держави¹¹⁴. 10 травня начальником його штабу став контр-адмірал Сергій Ворожейкін¹¹⁵. Штаб містився в Одесі.

Морське відомство Гетьманату з 13 травня мало таку структуру: канцелярія товариша Військового і морського міністра з морських питань, відділ освіти, гідрографічний відділ, Головна морська господарська управа, Головна санітарна управа, Головна технічна управа, Головний морський штаб, Морський генеральний штаб¹¹⁶. 8 травня сформовано Морський генеральний штаб у складі відділів: оперативно-організаційного, закордонного, служби обліку, мобілізаційно-розвідувального¹¹⁷ (з 14 травня завідувачем цього відділу призначено капітана 2-го рангу Андрія Пчельникова)¹¹⁸.

10 травня сформовано Головний морський штаб¹¹⁹, що складався з розпорядчого відділу, відділу загальних справ (завідувач Віктор Войнич)¹²⁰, відділу особового складу старшин (завідувач Михайло Остроградський¹²¹), відділу особового складу матросів (з 27 травня завідувач Петро Внуков¹²²), відділу морської піхоти (з 25 травня тимчасовим виконувачем обов'язків завідувача призначено Гаврила Никоґда¹²³).

До керівництва флоти в цей час також належали капітан 2-го рангу

Семен Овод (до 31 травня – отаман Головного морського штабу), капітан 1-го рангу Юрій Свірський (з 1 червня – виконувач обов'язків отамана Головного морського штабу)¹²⁴, капітан 2-го рангу Протасов (з 27 травня – отаман Морського генерального штабу)¹²⁵, капітан 2-го рангу Євграф Акимів (з 10 травня – голова Головної господарської управи Морського відомства)¹²⁶ та інші.

Редактором „Морського журналу” Морського генерального штабу 14 травня призначено мічмана Владислава Чернецького¹²⁷. Сформований в Одесі з 5 червня Окремий гідрографічний відділ очолив капітан 2-го рангу Володимир Потапів¹²⁸.

З 1 червня 1918 р. розпочалася демобілізація торговельної флоти. Головою комісії з демобілізації призначено віце-адмірала О.Хоменка¹²⁹. До Ради в справах демобілізації торговельної флоти від Морського відомства з 27 червня належали адмірала Д.Ненюков і Лазарев¹³⁰.

У зв'язку з переходом до мирного стану відбувалися зміни і в різних службах, підпорядкованих Морському відомству. Так, наказом по Морському відомству ч. 115–1 від 22 червня скасовано Дністровсько-Царгородську лоцмейстерську дистанцію і замість неї утворено Одеську лоцмейстерську дистанцію. До її району входили: прибережна частина моря від Кароліно-Бугазу до Одеси й далі до острова Березань; усі фарватери, що пролягали через Одеські мінні загороди; Тендерська й Джарилгацька затоки¹³¹. Водночас розроблялися нові штати лоцманської служби.

Керівництво флоти вживало заходів до поповнення особового складу молодими флотськими старшинами. Зокрема 8 червня Військовий і морський міністр генеральний значковий О.Рогоза наказав: усіх залічених на службу Українській Державі, а також тих, що подали прохання щодо залічення на неї, гардемаринів Морської школи і окремих гардемаринських клас, які закінчили їх і мають про це атестати, але не були переведені в офіцери внаслідок скасування офіцерських рангів у Російській Республіці, — представити до переведення в мічмани Української державної флоти¹³².

Планувалося укомплектування флоти старшинами-кондукторами (тобто унтер-старшинами надстрокової служби) та лікарями. Умови вступу їх на службу в Морське відомство (або зарахування до резерву Морського відомства) були такі: згода служити в Морському відомстві Української Держави; виконання всіх наказів відповідних начальників; „безумовна відсутність політики“. Для тимчасового зарахування до резерву Морського відомства потрібно було неодмінно жити на території Української Держави. Місячна платня зарахованих до резерву становила для старшин і лікарів — сімейних — 450 крб., несімейних — 300 крб.; для кондукторів — сімейних — 300 крб., несімейних — 200 крб.¹³³ Термін перебування в резерві флоти не міг бути більший за 2 місяці¹³⁴.

В умовах демобілізації всіх морських старшин військового часу (призваних із запасу під час Першої світової війни) виняток, згідно з на-

казом Військового і морського міністра ч. 91 від 3 червня 1918 р., становили лише старшини, які були згодні служити Українській Державі по Морському відомству й мали відповідну атестацію свого отамана з проханням залишити цього старшину на службі як потрібного й доброго працівника¹³⁵.

Оборону Чорноморського узбережжя, за дорученням гетьмана і згідно з вимогами наказу Військового і морського міністра генерального значкового О. Рогози ч.60/69 від 21 травня 1918 р., було повністю підпорядковано головному отаманові портів і командувачеві флоти Української Держави віце-адміралові А. Покровському.

Слід зазначити, що північно-західний район оборони узбережжя пролягав від західних морських кордонів Української Держави до м. Перекопа. До цього району належали всі берегові укріплення й інженерні споруди, гарматні й сухопутні військові частини, радіостанції, прожекторні та автомобільні підрозділи, розташовані на узбережжі тощо. У засяг дій військових частин північно-західного району оборони входили міста Одеса, Очаків, Миколаїв, Херсон. Згодом передбачалося створення інших районів оборони узбережжя й розроблення їхньої структури.

Північно-західний район узбережжя поділявся на три сектори: перший — від західного рубежу морського кордону до населеного пункту (н.п.) Сичавка; другий — від н.п. Сичавка до н.п. Станіславів; третій — від н.п. Станіславів до м. Перекопа.

Посада начальника охорони сектору прирівнювалася до рангу отамана бригади. Начальниками охорони секторів призначено: I сектору – полковника Л. Ракитіна; II сектору – генерал-майора А. Качаровського; III сектору – полковника П. Полянського¹³⁶.

Для поновлення військових частин оборони узбережжя на військову службу по Морському відомству приймали старшин сухопутних підрозділів. Умови для їхньої служби були такі самі, як і старшин надстрокової служби. Місячна платня становила: для одружених – 450 крб., для неодружених 300 крб.¹³⁷

Для оборони узбережжя й охорони майна Морського міністерства мали бути сформовані три полки морської піхоти (трикурінного складу кожний)¹³⁸. Фактично штатна структура полку морської піхоти була однаковою зі штатною структурою пішого полку трикурінного складу в сухопутних військах.

Для вирішення проблем, пов'язаних з організацією військових частин морської піхоти, 12 червня при Головному морському штабі під керівництвом начальника відділу морської піхоти підполковника В. Дашкевич-Горбатського створено окрему комісію, до складу якої ввійшло по одному представникові від Морського генерального штабу, відділів морської оборони й морської піхоти Головного морського штабу. Діловодом комісії призначено поручника Лінника. У разі потреби дозволялося залучати інших посадовців з правом дорадчого голосу¹³⁹.

15 червня ухвалено сформувати тимчасово в кожному з трьох полків морської піхоти один курінь повного штату. До керівного складу його належали: командир полку, завідувач господарської частини, значковий, діловод, скарбник, лікар, курінний, командир 1-ї сотні, командир 2-ї сотні, командир 3-ї сотні, командир 4-ї сотні, командир кулеметної команди. А всього в тимчасовому штатному курені була така кількість старшин і цивільних осіб: штаб-старшин – 3, обер-старшин – 6, урядовців – 2, лікар – 1¹⁴⁰. Згодом усі три полки зведено в корпус берегової охорони. Командиром його призначено контр-адмірала С. Фабрицького¹⁴¹.

Для впорядкування харчування матросів, що перебували як на березі, так і в морі під час виконання службових і бойових завдань, наприкінці червня при Головній морській господарчій управі створено комісію на чолі з начальником відділу заготівель та постачання Головної морської господарчої управи підполковником Юскевичем¹⁴².

Згідно з наказом Військового і морського міністра ч. 135–8 від 1 липня 1918 р., усім старшинам, підстаршинам і службовцям Морського відомства дозволялося з інтендантських складів за платню видавати щомісяця харчові припаси¹⁴³.

Представники Військово-Морської флоти брали активну участь у розробленні нової форми одягу. Згідно з наказом по Морському відомству ч. 64 від 20 травня 1918 р., до складу комісії при Військовому міністерстві, що мала запропонувати нову форму одягу, включено капі-

тана 2-го рангу Андрія Пчельникова та морських старшин Михайло Остроградського й Петра Внукова. Діловодом до цієї робочої групи призначено Лева Лозеровича¹⁴⁴.

У середині липня встановлено чини (військові звання) військовослужбовців Військово-Морської флоти Української Держави і введено нову форму одягу матросів та старшин. До молодшого старшинського командного складу флоти належали: корабельний гардемарин, мічман і лейтенант, а до старшого старшинського командного складу – старший лейтенант, капітан 2-го рангу й капітан 1-го рангу. Вищий командний склад флоти мав такі адміральські чини: контр-адмірал, віце-адмірал та адмірал флоти¹⁴⁵.

Велике значення в становленні флоти в цей період мало налагодження зв'язків із союзним німецьким командуванням у Криму. Виконувати цю місію гетьман П. Скоропадський доручив капітанові 2-го рангу М. Остроградському, якого було призначено офіційним представником Військового міністерства в Севастополі. Він мав вирішувати проблеми, пов'язані з військовими кораблями й транспортними суднами, що базувалися в Севастополі, а також проблеми Севастопольського портового господарства¹⁴⁶. Дослідники відзначають, що М. Остроградський зайняв принципову позицію й обстоював перед німцями належність усієї флоти Українській Державі. За безкомпромісність на переговорах і в стосунках з німецьким керівництвом у Криму гетьман 10 червня усунув М. Остроградського з цієї посади,

призначивши замість нього контр-адмірала В. Клочковського.

26 червня ратифіковано мирний договір між Українською Державою і Німеччиною. Чорноморська флота отримала статус флоти союзної держави. Наприкінці жовтня німецьке командування зняло всі обмеження з Військово-Морської флоти України, повернуло кілька допоміжних суден, що їх німці використовували у своїх цілях¹⁴⁷.

Протягом наступних місяців контр-адмірал В. Клочковський, використовуючи будь-які можливості в переговорах з командувачем німецьких військ у Криму генералом фон Кошем, поступово домогся повернення майже всіх захоплених німцями бойових кораблів до складу Військово-Морської флоти Української Держави. Під його керівництвом у липні запроваджено військовий прапор і вимпел Української флоти, національний морський однострій, розпочалося перейменування кораблів. Першим на флоті 17 вересня одержав нову назву – „Запорожець” канонерський човен „Кубанец”¹⁴⁸.

До 11 листопада 1918 р. німці повернули Українській Державі всі кораблі, і на них було піднято український прапор. Українська військово-морська флота тоді налічувала 8 лінкорів, 3 крейсери, 6 гідроавіаційних крейсерів (тогочасний варіант авіаносного крейсера), 17 міноносців, 22 підводні човни й десятки інших кораблів спеціального призначення – канонерських човнів, мінних заслінників, тралерів, сторожовиків і т. ін.¹⁴⁹, разом приблизно 80 бойових кораблів¹⁵⁰.

11 листопада з'явився гетьманський наказ, яким затверджено бойо-

*Однострій лейтенанта Військово-морських сил України, 1918 р.
З фондів Центрального музею Збройних
Сил України*

вий розпис флоти й тимчасові штати кораблів і штабів різних рангів. Ці штатні структури були потрібні для призначення на посади старшин та кондукторів флоти й флотських священиків. Наказом Морського міністерства ч.609/300 від 12 листопада 1918 р. оголошено перший набір новобранців, а також оприлюднено склад навчального підрозділу. На керівника цієї навчальної структури планувалося призначити капітана 2-го рангу Л. Шрамченка (він займав посаду начальника відділу строкової служби Головного штабу Морського міністерства)¹⁵¹.

Наказом гетьмана 12 листопада контр-адміралові В. Клочковському тимчасово було надано права командувача Військово-Морських сил Української Держави. Того ж дня призначено адмірала А. Покровського Міністром морських справ, а його заступниками – контр-адмірала М. Максимова (в Одесі) й контр-адмірала О. Гадда (у Києві). Ці флотські воєначальники керували прийманням корабельного складу й берегової інфраструктури Чорноморської флоти від німецьких військ. Вони очолювали відновлену Українську флоту на Чорному морі до кінця 1918 р., коли морська ескадра країн Антанти захопила практично всі кораблі, крім підводних човнів¹⁵².

Організація козацтва

Великої уваги за Гетьманату приділялося створенню іррегулярної козацької армії. Дуже цікавий щодо цього документ – „Доклад о формуванні козацьких кінних сотень на Україні”, що його на початку вересня 1918 р. підготував командир 1-ї Чернігівської кінної дивізії генеральний хорунжий В.Біскупський. Він пропонував створити в якнайкоротший час у Полтавській, Київській і Чернігівській губернії по одній козацькій сотні. Формуватися вони повинні були з-поміж заможних селян, які мали самі заготовляти провіант і фураж¹⁵³.

10 серпня гетьман П. Скоропадський подав до Ради Міністрів проект закону про відновлення Українського козацтва. Проект складався з 16 статей. У першій статті проголошувалося: „Козацтво на Україні відновлю-

ється і на чолі його стає Ясновельможний Пан Гетьман". У другій статті стверджувалося: „Відновлення козацтва має своєю метою відродження велично-гарного минулого України і допомогу відродженню Батьківщини і забезпеченню її Державності, а також виховування як наростаючого, так і будучих поколінь з боку щирої прихильності до старої Батьківщини, на чолі якої стоїть Ясновельможний Пан Гетьман"¹⁵⁴. Серед іншого цей проект передбачав створення при гетьманові й під його головуванням Генеральної козачої ради в складі 34 штатних осіб і кількох почесних членів. Генеральна козача рада мала об'єднувати діяльність місцевих рад і керувати ними, а також здійснювати вищий нагляд за зміцненням у козацькій громаді почуття і переконання щодо потреби всіма засобами підтримувати державний порядок. Державний порядок визначався за неодмінну умову найкращого життя як усіх козаків разом, так і кожного окремо¹⁵⁵.

На засіданні Ради Міністрів під головуванням М.Василенка 14 серпня було заслухано доповідь державного секретаря С.Завадського з приводу виробленого попередньою нарадою законопроекту щодо відновлення козацтва. Вирішено було перенести його обговорення на 16 серпня¹⁵⁶. Але й пізніше Рада Міністрів не ухвалила цей документ. І щойно 16 жовтня П.Скоропадський видав „Універсал про відновлення Українського козацтва"¹⁵⁷.

8 жовтня Рада Міністрів прийняла постанову про асигнування 100 тис. крб. на організацію Укра-

їнського козацтва. Кошовими отаманами призначено: по Київській губернії – полковника Г. Глібовського, по Чернігівській – полковника Нагорського, по Катеринославській – генерального хорунжого М.Омеляновича-Павленка, по Херсонській – полковника Гоголя-Яновського, по Харківській – полковника І.Омеляновича-Павленка, по Волинській – полковника Борковського, по Подільській губернії – генерального хорунжого Сокиру-Яхонтова¹⁵⁸.

Згідно з наказом Гетьмана всієї України та козацьких військ по Українському козацькому війську за № 2 від 6 листопада 1918 р., до складу президії Великої козацької ради ввійшли як генеральна старшина з правом ухвального голосу: Микола Устимович, військовий старшина Полтавець-Остряниця, військовий старшина Блаватний, військовий старшина Удовиченко, генеральний хорунжий Лібов, полковник Лукашевич, полковник Сахно-Устимович та Сергій Моркотун.

При президії Великої козацької ради було утворено відділи: організаційний (керівник – військовий старшина Волковицький), інструкторський (керівник – військовий старшина Букріїв), просвітницький (керівник – сотник Лорченко), господарський (керівник – генеральний хорунжий Глинський), а також Братство (керівник – архимандрит Арсеній) та генеральну канцелярію (керівник – генеральний писар військовий старшина Полтавець-Остряниця)¹⁵⁹.

Усі кошові отамани повинні були негайно надіслати списки полкових і сотенних отаманів з позначкою пору-

чителів за кожного для розгляду президією Великої козацької ради. Отаман інструкторського відділу – військовий старшина Букріїв, кошові й полкові отамани мали підготувати все для того, щоб з одержанням наказу й штатів про інструкторські курси розпочати негайну роботу щодо підготовки свідомого контингенту для організації козацьких громад.

Як свідчить тогочасна преса, справа відродження козацтва знайшла свій відгук на місцях. Скажімо, повідомлялося, що на Херсонщині сформовано кілька козачих підрозділів¹⁶⁰.

4 грудня 1918 р. Рада Міністрів Української Держави ухвалила постанову про асигнування в розпорядження начальника штабу гетьмана генерального значкового П.Акермана 900 тис. крб. на витрати, пов'язані з утриманням Українського козацтва¹⁶¹. Проте здійснити свої плани щодо розгортання формувань Українського козацтва гетьманська влада не встигла.

(Закінчення буде)

ПРИМІТКИ

59 Доповідь начальника Генштабу про стан армії гетьмана: Листування підлеглих осіб про свою діяльність: Спис скорочених телеграфних адрес штабу гетьмана та Військового міністерства // ЦДАВО України. – Ф.1074. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 40.

60 Державний вістник. – 1918. – 7 черв.

61 Там само. – 1918. – 31 серп.

62 Там само. – 1 серп.

63 Відомості і листування про штати частин Української народної армії (20 квітня–8 груд-

ня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф.1077. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.14.

64 Там само. – Арк.13.

65 Там само. – Арк.12.

66 Там само. – Арк.11.

67 Там само. – Арк.39 зв.

68 Там само. – Арк.41 зв.

69 Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф.1077. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.142–147.

70 Там само. – Арк.121, 122.

71 Там само. – Арк.122–123 зв.

72 Там само. – Арк.112 зв.

73 Горелов В.І. Зазнач. праця. – С.95.

74 Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.). – Арк.52 зв., 55, 165.

75 Там само. – Арк.104 зв.

76 Горелов В.І. Зазнач. праця. – С.95.

77 Там само. – С.96.

78 Звіти засідань командирів корпусів Головного управління Генерального штабу (6 жовтня – 18 листопада 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф.1077. – Оп.1. – Спр.52. – Арк.4; Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.). – Спр.2. – Арк.49, 51.

79 Там само.

80 Крип'якевич Л., Гнатевич Б., Стефанів З. Зазнач. праця. – С.428.

81 Накази Військового міністерства за 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф.1077. – Оп.1. – Спр.3а. – Арк.51, 52.

82 Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.). – Спр.2. – Арк.193–196.

- 83 Там само. – Арк.196.
- 84 Звіти засідань командирів корпусів Головного управління Генерального штабу (6 жовтня – 18 листопада 1918 р.). – Спр.52. – Арк.30 зв.
- 85 Там само.
- 86 Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.). – Спр.1. – Арк.117.
- 87 Журнал засіданий Совета Министров Украинского государства (Гетманщина): 16.V. – 9.VIII, 1918 г. // ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.1–83, 26, 26 зв.
- 88 Там само. – Арк. 52.
- 89 Штати різних військових частин і інституцій (27 червня – 26 серпня 1918 р.). – Спр.2. – Арк.58, 78 зв.
- 90 Там само. – Арк. 4, 6, 9.
- 91 Про умови вступу до армії Української Держави (сформульовані в наказі по Військовій офіції №281 від 29 червня 1918 р.) див. у першій подачі нашої розвідки: Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 1(6). – С. 45, 46.
- 92 Нова рада. – 1918. – 6 листоп.
- 93 Там само. – 7 листоп.
- 94 Державний вістник. – 1918. – 22 жовт.
- 95 Там само.
- 96 Там само.
- 97 Дорошенко Д. Зазнач. праця. – Т.2. – С.254.
- 98 Там само.
- 99 Нова рада. – 1918. – 14 листоп.
- 100 П.Скоропадський повернувся з Берліна у вересні 1918 р.
- 101 П.Краснов на той час був отаманом Все-великого війська Донського.
- 102 Скоропадський П. Спогади. – С.298.
- 103 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф.2203. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.4 зв., 5.
- 104 Там само. – Арк.29.
- 105 Кравцевич В. Український державний флот. – К., 1992. – С.119; Солдатенко І.В. Питання про статус Чорноморського флоту в процесі українського державотворення (1917–1918) // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнародна науково-практична конференція 10–11 листопада 1994 р. – К., 1995. – С.133.
- 106 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк. 3, 3 зв.
- 107 Там само. – Арк.5.
- 108 Кравцевич В. Зазнач. праця. – С.121.
- 109 Нова рада – 1918. – 10 трав.
- 110 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.26, 28.
- 111 Там само. – Арк.22 зв.
- 112 Там само. – Арк.28.
- 113 Там само. – Арк.17 зв.
- 114 Там само. – Арк.15 зв., 17.
- 115 Там само. – Арк.38.
- 116 Там само. – Арк.19.
- 117 Про захоплення австро-німецьким командуванням суден, військового майна, арсеналів, складів Чорноморської флоти: Контроль над торговельним пароплавством, видача перепусток на вільне плавання та погодження заходів Українського уряду з австро-німецьким командуванням (2 травня – 7 листопада 1918 р.) // ЦДАВО України. – Ф.2203. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.1 зв.
- 118 Накази і обіжники Головного морського штабу і Морського відомства 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф.2203. – Оп.1. – Спр.3г. – Арк.71.
- 119 Там само. – Арк.52.
- 120 Там само. – Арк.51.
- 121 Там само.
- 122 Там само. – Арк.111.

- 123 Там само.
- 124 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.28. Докладніше про службу Юрія (Єжи) Свірського в Українській флоті див.: Патер В., Топольський В. Під українським і польським прапорами: Віце-адмірал Єжи Свірський // Військово-історичний альманах. – 2002. – Ч.2(5).
- 125 Накази і обіжники Головного морського штабу і Морського відомства 1918 р. – Арк.198.
- 126 Там само. – Арк.68 зв.
- 127 Там само. – Арк.71.
- 128 Там само. – Арк.154 зв.
- 129 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.31, 32.
- 130 Накази і обіжники Головного Морського штабу і Морського відомства 1918 р. – Арк. 210.
- 131 Там само. – Арк.200.
- 132 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.36 зв.
- 133 Там само. – Арк. 22 зв.
- 134 Там само. – Арк. 25.
- 135 Там само. – Арк. 30 зв.
- 136 Там само. – Арк. 23, 24.
- 137 Там само. – Арк. 22 зв.
- 138 Там само. – Арк. 25, 25 зв.
- 139 Накази і обіжники Головного морського штабу і Морського відомства 1918 р. – Арк.180 зв.
- 140 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.40.
- 141 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Зазнач. праця. – С.441; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Зазнач. праця. – С.257.
- 142 Накази і обіжники Головного морського штабу і Морського відомства 1918 р. – Арк.200.
- 143 Горелов В.І. Зазнач. праця. – С.120, 121.
- 144 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.24.
- 145 Кравцевич В. Зазнач. праця. – С.127, 128, 166.
- 146 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.). – Арк.25.
- 147 Кравцевич В. Зазнач. праця. – С.130.
- 148 Штик Т. Кораблі Української флоти (1917 – 1918 рр.) // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.2(3). – С.78.
- 149 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Зазнач. праця – С.168; Кравцевич В. Зазнач. праця. – С.439, 440.
- 150 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Зазнач. праця. – С.38.
- 151 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Зазнач. праця. – С.446.
- 152 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Зазнач. праця. – С.38.
- 153 Пташинський П. Організація збройних сил української і російської контрреволюції та бюджет Гетьманщини // Архів Радянської України. – 1932. – №4–5. – С.331, 332.
- 154 Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті П.П.Скоропадського (1873–1945). – К., 1993. – С.236.; Пташинський П. Зазнач. праця. – С.328.
- 155 Останній гетьман. – С.236–238; Пташинський П. Зазнач. праця. – С.328–330.
- 156 Протокол засіданий Совета Министров Украинского государства: 2.V.–13.XII.1918 // ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.3. – Спр.8. – Арк.20 зв.
- 157 Державний вістник. – 1918. – 16 жовт.
- 158 Нова рада. – 1918. – 18 жовт.
- 159 Там само. – 8 листоп.
- 160 Там само. – 9 листоп.
- 161 Державний вістник. – 1918. – 4 груд.

ФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.). ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Фінансування армії і флоти

Складні процеси демобілізації особового складу, що виводився з фронтів Першої світової війни, створення нових військових частин і військових навчальних закладів, реформування організаційно-штатних структур армії і флоти тощо потребували великих асигнувань.

Проте фінансові можливості уряду Української Держави, зважаючи на причини зовнішнього і внутрішнього характеру (утримання австро-німецьких військ і виконання умов Берестейського мирного договору, економічна руїна як наслідок світової війни, більшовицької інтервенції і соціалістичних експериментів Центральної Ради), були обмежені. Уявлення про фінансове забезпечення тогочасного військового будівництва дають такі цифри. На звичайні видатки Військовому й мор-

ському міністрові на травень 1918 р. асигнувалося 37 363 тис. крб.¹⁶², на серпень – 42 276 266¹⁶³, на жовтень, листопад та грудень – 147 653 664 крб.¹⁶⁴ На надзвичайні й ліквідаційні видатки в жовтні, листопаді й грудні мало бути виділено 50 914 568 крб.¹⁶⁵

Рада Міністрів надала 9 млн. крб. на забезпечення демобілізації особового складу¹⁶⁶. На господарські потреби армії вона асигнувала: 14 червня – 3 млн. крб. на заготівлю дров для військ, розташованих у Києві, на Волині й Поділлі¹⁶⁷, 11 липня – 5 млн. крб. на терміновий ремонт казармових будинків та інвентарю¹⁶⁸, 17 серпня – 20 млн. крб. на квартирне постачання 8 формованих корпусів¹⁶⁹, 23 серпня – 1 435 087 крб. на придбання взуття для армії¹⁷⁰, 4 жовтня – 5 млн. крб. на обладнання електричного освітлення в казармах 8 корпусів¹⁷¹, 8 листопада – 51 457 тис. крб. на ремонт і облаштування будинків для військ, що формувалися¹⁷²,

14 листопада – 30 150 тис. крб. на купівлю 24 тис. коней для армії та пов'язані з цим потреби¹⁷³.

Крім адресних господарських асигнувань, уряд Української Держави чимало коштів виділяв безпосередньо на формування нових військових частин. Так, постановою Ради Міністрів від 4 жовтня на цю мету асигновано 5 млн. крб.¹⁷⁴, постановою від 20 жовтня для формування зразково-інструкторських частин – 8 млн. крб.¹⁷⁵, постановою від 14 листопада для зміцнення складу ударних сотень при полках української армії – 16 млн. крб.¹⁷⁶

Надавалися також кошти для запобігання інфекційним хворобам серед вояків. Приміром, постановою від 29 липня Рада Міністрів виділила 100 тис. крб. Головній військово-санітарній управі для вжиття заходів проти поширення холерної пошесті¹⁷⁷.

Уряд фінансував і відновлення військово-морської флоти. Це засвідчують, зокрема, асигнування Радою Міністрів 3 833 500 крб. на потреби Одеського, Миколаївського та Маріупольського портів і 10 млн. крб. на ремонт суден (постанова від 27 липня)¹⁷⁸, 12 млн. крб. на закупівлю палива й мастильних матеріалів для потреб Морського відомства (постанова від 23 лис-

топада)¹⁷⁹, 1 500 тис. крб. для продовження робіт щодо підняття лінійного корабля „Императрица Мария” і 1 500 тис. крб. для підняття ескадреного міноносця „Гневный” (постанова від 3 грудня)¹⁸⁰.

Забезпечення потреб військовиків та їхніх родин

Уже в другій половині травня 1918 р. в Києві при Військовому і морському міністерстві було створено комісію для розгляду потреб військовослужбовців, які потерпіли в період Першої світової війни і під час воєнного конфлікту з Радянською Росією в грудні 1917 – лютому 1918 рр. Комісія, яку очолив перший заступник Військового міністра генеральний хорунжий О.Лігнау, мала допомагати пораненим, хворим і знедоленим військовикам, сприяти працевлаштуванню демобілізованих¹⁸¹.

Вживалося й інших заходів. Так, 14 червня гетьман затвердив урядову постанову про асигнування одноразово 7 500 крб. і щомісяця 20 770 крб. для забезпечення роботи харчового пункту на 2 тис. осіб при Київському розподільчому пункті. Цей харчовий пункт було створено для демобілізованих військовослужбовців, що скупчувалися в Києві і через відсутність потягів не мали змоги виїхати з міста¹⁸².

29 червня 1918 р. П.Скоропадський схвалив видатки в сумі 191 227 крб. щороку на утримання Слов'янської лікарні для старшин і козаків Української армії¹⁸³. А невдовзі, 11 липня, на засіданні Ради Міністрів було прийнято рішення негайно надати цій лікарні субсидію в 15 тис. крб. для повернення боргів за лікування інвалідів війни¹⁸⁴.

4 липня на засіданні уряду Військовий і морський міністр О.Рогоза висловив пропозицію додатково асигнувати 6 млн. крб. для задоволення недоотриманими допомогою старшин, військових урядовців і священиків, звільнених з армії за наказом про демобілізацію. Рада Міністрів ухвалила виділити такі кошти і доручила О.Рогозі обрахувати остаточну суму для повного задоволення цих категорій демобілізованих¹⁸⁵.

Було врегульовано й справу видачі харчових пайків родинам солдатів. Згідно з постановою Ради Міністрів, яку П.Скоропадський затвердив 29 червня, право одержувати пайки дістали незаможні жінки й діти полонених солдатів (до повернення з полону), а також удови й сироти по вбитих і безвісти пропалих солдатах (до призначення пенсії)¹⁸⁶.

24 липня гетьман схвалив постанову уряду про збільшення добової платні для утримання хворих

козаків у військових санітарних установах. Тоді було встановлено такі розміри цієї платні: у Києві – 3 крб. 25 коп., Одесі й Житомирі – 2 крб. 05 коп., Єлисаветграді – 2 крб. 05 коп., Жмеринці – 2 крб. 15 коп. (з доданням 25 % на господарські потреби). Водночас Військовому і морському міністрові надано право тимчасово на підставі повних відомостей з кожного шпиталю та відомостей від місцевого самоврядування про ціни на харчові продукти збільшувати наявну добову платню для утримання хворих козаків у військових санітарних установах: для Чернігова й Харкова – в розмірі не більше як 3 крб. 25 коп., Вінниці, Кременчука, Полтави, Катеринослава, Чугуєва, Слов'янська, Шостки й Дарниці – не більше ніж 3 крб., а в інших місцевостях України – не більше ніж 2 крб. 75 коп., для військово-санітарних потягів – не більше ніж 2 крб. 50 коп.¹⁸⁷

23 листопада гетьман погодився з асигнуванням урядом у розпорядження Морського міністерства 120 тис. крб. на утримання медичного відділу на 100 ліжок для громадян Української Держави при Севастопольському морському шпиталі¹⁸⁸.

Уряд асигнував також кошти для потреб військових інвалідів. Прикладом цього може бути затверджена

гетьманом 25 жовтня постановою Ради Міністрів про виділення 116 363 крб. Українському товариству допомоги жертвам війни і 100 тис. крб. Крайовому комітетові на постачання протезів для скалічених колишніх військовослужбовців¹⁸⁹.

Що ж до старшин, то хоч їм і було надано деякі пільги (скажімо, у Києві на проїзд трамваєм)¹⁹⁰, але загалом їхній матеріальний стан лишався незадовільним. У поданій 15 червня Військовому і морському міністрові доповіді „Про організацію Збройних Сил України” Управління 2-го генерал-квартирмейстерства Головного управління Генерального штабу зазначало, що в тогочасних умовах, з урахуванням падіння в Україні курсу грошової одиниці, праця полковника оплачується не більше, ніж до Першої світової війни оплачувалася праця молодшого старшини (обер-старшини)¹⁹¹.

Про потребу поліпшення матеріального стану старшин Збройних Сил Української Держави йшлося на проведеній у Києві 6 – 14 жовтня 1918 р. нараді командирів армійських корпусів та кінних дивізій з участю керівного складу Військового і морського міністерства та Генерального штабу. Генеральний хорунжий О.Лігнау, доповідаючи 6 жовтня на цій нараді, відзначив,

що бюджетна комісія міністерства звернулася до міністра з пропозиціями у цій справі. Остаточний варіант проекту такого документа з бюджетної комісії до Ради Міністрів надійшов після 9 жовтня. У ньому передбачалися: видача старшинському складу безкоштовного харчового пайка, а трьом членам родини старшини – харчового пайка з урахуванням інтендантських розцінок на харчові продукти; отримання старшиною, згідно з інтендантськими розцінками, матеріалу на пошиття в державних майстернях мундира (з розрахунку один раз на рік) і шинелі (з розрахунку один раз на два роки); призначення річного посадового окладу різним категоріям старшин у таких розмірах: посада нижче командира роти – 5 400 крб., командир роти – 7 600 крб., командир окремої роти (батареї) – 8 400 крб., командир батальйону – 8 400 крб., молодший помічник командира полку – 9 000 крб., старший помічник командира полку – 9 600 крб., командир полку – 11 400 крб., командир бригади – 12 000 крб., командир дивізії – 13 200 крб., командир корпусу – 15 600 крб.; надання одруженим старшинам, які мають дітей, – від командира батальйону і нижче – додатково до грошового окладу 600 крб. на рік¹⁹².

На цьому проекті окрему думку зазначив генеральний хорунжий О.Лігнау. Він уважав, що одруженим старшинам з дітьми треба додати не 600, а 900 крб. на рік, а для опалювання квартир дрова старшинам відпускати натурою¹⁹³.

На нараді командирів армійських корпусів і кінних дивізій було висловлено пропозиції й щодо поліпшення матеріального стану військовослужбовців надстрокової служби (так звана унтер-офіцерська проблема). Пропонувалося зокрема: збільшити грошове утримання з урахуванням дорожнечі життя, надавати родині унтер-старшини безкоштовний пайок (згідно з інтендантськими розцінками, вартість пайка тоді була приблизно 150 крб.); збільшити віковий ценз служби унтер-старшини, а для немуштрових військовослужбовців надстрокової служби скасувати його взагалі; забезпечити унтер-старшинський склад службовими квартирами з оплатою їх за державними розцінками, паливо для цих квартир виділяти за державний кошт.

Усі ці пропозиції наради командирів корпусів і дивізій викладено в доповіді, складеній після 14 жовтня, на ім'я Голови Ради Міністрів Ф.Лизогуба¹⁹⁴. Уряд оперативно розглянув поданий документ і вже 26 жовтня гетьман П.Скоропад-

ський схвалив закон про надстрокову службу. Військовослужбовці надстрокової служби, згідно з цим законом, заміщували посади фельдфебелів, чотових і ройових командирів; держава надавала їм квартири, паливо, освітлення, обмундирування, право безплатного навчання дітей, надвишки за вислугу, одноразові допомоги та пенсії, причому служба в колишній російській армії зараховувалася в стаж служби в армії Української Держави; сім'ї надстрокових військовослужбовців діставали право на придбання одягу й майна за інтендантською ціною¹⁹⁵.

Здобутки і проблеми формування Збройних Сил в останні місяці Гетьманату

Підсумки роботи Військового відомства щодо створення армії було підбито на згаданій уже нараді командирів армійських корпусів та кінних дивізій (див. табл. 4 і 5) 6 – 11 жовтня 1918 р.

На той час прийняти новобранців були готові у 8 армійських корпусах, за винятком V Чернігівського, який через замалу кількість казармових приміщень міг розмістити лише половину планованого осіннього призову. У VIII Катеринославському корпусі в наступний, весняний призов 1919 р. можна було прийняти новобранців за умови

Таблиця 4. Список командирів армійських корпусів суходільних військ Збройних Сил Української Держави (жовтень 1918 р.)¹⁹⁶

Номер і назва корпусу	Військовий чин, прізвище командира корпусу
I Волинський	Генеральний хорунжий С.Дядюша
II Подільський	Генеральний хорунжий П.Єрошевич
III Одеський	Генеральний значковий О.Березовський
IV Київський	Генеральний хорунжий М.Волховський
V Чернігівський	Генеральний хорунжий О.Дорошкевич
VI Полтавський	Генеральний бунчужний В.Слюсаренко
VII Харківський	Генеральний значковий П.Вовкобой
VIII Катеринославський	Генеральний хорунжий Г.Васильченко

Таблиця 5. Список командирів кінних дивізій і бригад суходільних військ Збройних Сил Української Держави (жовтень 1918 р.)¹⁹⁷

Номер і назва з'єднання	Військовий чин, прізвище командира
1-а Чернігівська кінна дивізія	Генеральний хорунжий В.Біскупський
1-а кінна бригада	Полковник Ф.Поплавський
2-а кінна бригада	Полковник М.Каратієв
2-а Волинська кінна дивізія	Полковник М.Чеславський
1-а кінна бригада	Полковник А.Опанович
2-а кінна бригада	(Відомостей немає)
3-я Подільська кінна дивізія	Генеральний хорунжий С.Кулжинський
1-а кінна бригада	Генеральний хорунжий С.Кислицин
2-а кінна бригада	Полковник О.Емануель
4-а Харківська кінна дивізія	Генеральний хорунжий І.Бартович
1-а кінна бригада	(Відомостей немає)
Окрема Катеринославська бригада	Генеральний хорунжий О.Ліницький

звільнення казарм австрійськими військами.

У всіх кавалерійських полках чотирьох кавалерійських дивізій не вистачало стаєнь. Тому планувалося збудувати принаймні накриття для коней¹⁹⁸.

Офіцерських кадрів у піхотних підрозділах корпусів налічувалось у середині жовтня від 50 до 80 % штатної чисельності їх (у деяких батальйонах і полках корпусів – до 100 %). В артилерійських батареях офіцерів було від 45 до 65 %, а в полках кінної кавалерії – від 25 до 28 % штатної чисельності¹⁹⁹. Загалом до повного укомплектування штатної структури всіх військових частин армії Української Держави не вистачало приблизно 8 300 офіцерів²⁰⁰.

Значно гірше на цей час стояла справа з укомплектуванням частин військовиками надстрокової служби, тобто унтер-офіцерами. Це було пов'язане передусім з недостатньою матеріальною забезпеченістю їх. У піхотних полках військовиків надстрокової служби налічувалося від 18 до 25 % штатної чисельності. Наприклад, у V Чернігівському корпусі інструкторів з-поміж таких військово-службовців було лише 8 – 10 % від штатної чисельності, а в полках 12-ї піхотної дивізії VI Полтавського корпусу – приблизно 4 %. Зважаючи на це, у V Чернігівському корпусі

було вирішено навчальне навантаження перекласти головно на офіцерів. Для розв'язання цієї ж проблеми – нестачі інструкторського складу з-поміж військовиків надстрокової служби – у VIII Катеринославському корпусі створено корпусну унтер-офіцерську школу. Наприкінці жовтня очікувався перший випуск інструкторів.

Оскільки призову не було, то на посадах козаків строкової служби працювали вільнонаймані козаки (службовці). Їх налічувалося в підрозділах полку від 5 до 10 % штатної чисельності. Така мала кількість пояснювалася в основному недостатнім грошовим забезпеченням вільнонайманих козаків – 90 крб. на місяць²⁰¹.

Нестача вільнонайманих козаків позначалася на підготуванні до майбутнього призову особового складу строкової служби: бракувало робочих рук для прийняття й перевезення військового майна, вартів для охорони складських приміщень і т. ін.

Проблема заготівлі продовольства в усіх корпусах стояла дуже гостро, ще гірше було із заготівлею фуражу.

На цьому тлі виняток становив V Чернігівський корпус, де завдяки зусиллям інтендантської служби і в погодженні з Міністерством продо-

вольства й місцевими поміщиками вдалося заготувати продукти на місці. Хліб обійшовся по 28 коп. за фунт, сало – приблизно по 6 крб. за фунт. Так само не мав великих проблем з продовольством VIII Катеринославський корпус, бо в його полках перейшли на прикухонне господарство.

Заготівля палива також краще була налагоджена в V Чернігівському корпусі. Тут заготували 32 тис. кубометрів дров і планували заготувати ще 24 тис. кубометрів. Проте грошей на заготівлю палива й фуражу не вистачало. Так, з потрібних 200 тис. було надано лише 5 тис. крб. для 3-ї Подільської кінної дивізії на заготівлю фуражу. Переказані гроші дуже довго йшли з Києва до командирів корпусів (наприклад, до Катеринослава вони доходили за три тижні)²⁰².

За тогочасними нормами, мінімальна добова харчова пайка на козака мала становити не менш як 2,5 фунта (близько 1 кг) хліба, 40 золотників (168 г) крупів і 10 золотників (42 г) цукру. Щоб запобігти падежу коней у кавалерійських частинах, мінімальна добова норма зернового фуражу мала бути не менш як 12 фунтів (приблизно 4,8 кг). Загалом армія потребувала близько 3 млн. пудів хліба, що становило 1 – 1,5 % усієї заготівлі хліба в державі²⁰³.

Призов молодого поповнення повинен був розпочатися в середині листопада 1918 р. Його плановано за територіальним принципом: молодих козаків мали призивати з території, на якій дислокувався корпус, і розподіляти по його сотнях, батальйонах та полках.

Через нестачу обмундирування, військового спорядження та майна нарада командирів армійських корпусів запропонувала прирівняти продаж їх до спекуляції й притягати за це до карної відповідальності²⁰⁴. Справді, далеко не поодинокими тоді були факти таких спекуляцій. Так, у Пирятині з військових складів за дуже низькими цінами євреєві-комерсанту Фінкельштейну було продано 82 тис. пар чобіт²⁰⁵.

Для озброєння кавалерійських частин не вистачало карабінів, драгунських гвинтівок, шабель, пік і револьверів. Для артилерійських частин бракувало гірських гармат, гаубиць і 42-лінійних гармат.

Потрібна зброя була на складах, які охороняли німецькі й австрійські підрозділи. Але внаслідок того, що справа розподілу озброєння, військового спорядження та майна лишалася не вирішеною, командири військових частин і з'єднань не могли отримати потрібного їм. У зв'язку з цим перед Радою Міністрів стояло завдання якнайшвидше від-

регулювати з німецьким і австрійським командуванням порядок розподілу озброєння і амуніції²⁰⁶.

Для лікування хворих і поранених армія була забезпечена 10 600 ліжко-місцями в шпиталях на території восьми корпусних районів дислокування. Всього на території України в підпорядкуванні Військового відомства було 14 постійних шпиталів, 26 тимчасових шпиталів, 11 дезінфекційних загонів, 3 постійні (у Києві, Харкові та Одесі) і 4 тимчасові аптечні магазини (склади), 35 санітарних потягів (у мирний час вони обслуговували військовослужбовців, що поверталися з полону й біженців)²⁰⁷.

Підвищенню рівня військових кадрів мало сприяти укомплектування так званих зразково-інструкторських шкіл у корпусах і кавалерійських дивізіях через обов'язковий призов військовозобов'язаних (офіцерів, унтер-офіцерів і колишніх юнкерів)²⁰⁸.

Для розроблення проекту закону про призов цієї категорії військовослужбовців було створено підготовчу комісію. З-поміж учасників згаданої наради командирів корпусів та кавалерійських дивізій 13 жовтня до складу її ввійшли командир VIII Катеринославського корпусу генеральний хорунжий Г.Васильченко, командир 1-ї Черні-

гівської кінної дивізії генеральний хорунжий В.Біскупський і командир II Подільського корпусу генеральний хорунжий П.Єрошевич²⁰⁹.

Комісія підготувала „Закон про уочот і заклик пробуваючих в межах Української Держави офіцерів й поверхстрокових унтер-офіцерів бувшої Російської армії та бувших юнкерів військових училищ”. 20 жовтня його затвердив гетьман. Для укомплектування окремих зразково-інструкторських частин призивали всіх офіцерів і унтер-офіцерів надстрокової служби віком до 35 років включно й колишніх юнкерів військових шкіл²¹⁰. Щоб матеріально підтримати ці частини, гетьман 14 листопада затвердив ухвалену Радою Міністрів постанову про асигнування для потреб Військового міністра з коштів Державної скарбниці на зміцнення складу ударних сотень при полках Української армії 16 млн. крб., рахуючи по 2 млн. крб. на кожний корпус²¹¹.

Для боротьби з внутрішніми (повстанські загони) і зовнішніми (військові формування більшовицької Росії) ворогами Української Держави було вирішено створити укомплектовані на 100 % офіцерами, унтер-офіцерами й колишніми юнкерами піхотні, кавалерійські, артилерійські, кулеметні й автопан-

церні підрозділи в корпусах та кавалерійських дивізіях (за типом військових частин і підрозділів Добровольчої армії генерала А.Денікіна). Припускалося, що до проведення першого призову в листопаді 1918 р. і на час до закінчення навчання новобранців у січні 1919 р., ці підрозділи будуть повноцінними бойовими одиницями, а в разі зведення їх у батальйони, дивізії й полки – повноцінними бойовими частинами для боротьби з внутрішніми й зовнішніми ворогами. Це було дуже важливо в тогочасних умовах, коли формування армії ще не закінчилося, а сподіватися на допомогу німців і австрійців уже не доводилося, бо в середині жовтня 1918 р. стало очевидно, що Німеччина й Австро-Угорщина війну програли і незабаром укладуть перемир'я з країнами Антанти.

На той час було два проекти підтримання державної безпеки й громадського спокою в Україні – проект Військового і морського міністерства та проект Міністерства внутрішніх справ. Як уважало керівництво Військового відомства, завданням армії за тодішніх обставин було придушувати великі повстання в країні (тобто виконувати внутрішню функцію) і боротися із зовнішнім супротивником (виконувати зовнішню функцію), а завдання Мі-

ністерства внутрішніх справ полягало в тому, щоб силами Державної варти (поліції) забезпечувати лад у країні й придушувати невеликі повстання.

Водночас Міністерство внутрішніх справ пропонувало негайно розформувати повітові охоронні та кінні команди (бо вони були в подвійному підпорядкуванні – Військовому відомству та МВС), а на додаток до Державної варти створити добровольчі загони хліборобів у сільській місцевості й добровольчі дружини в містах, залучивши до формування їх передусім колишніх офіцерів та унтер-офіцерів. Такі формування мали бути підпорядковані тільки Міністерству внутрішніх справ, тобто передбачалося організувати своєрідну „цивільну армію”. На нараді командирів корпусів і кавалерійських дивізій усі керівники Військового і морського міністерства дійшли єдиного висновку, що ця „цивільна армія”, підлягаючи тільки Міністерству внутрішніх справ, становитиме велику небезпеку для держави²¹².

14 жовтня, в останній день наради, 1-й генерал-квартирмейстер Головного управління Генерального штабу генеральний хорунжий Л.Дроздовський на противагу до проекту МВС оголосив пам'ятну записку про формування Окремого

корпусу і мобілізацію офіцерського й унтер-офіцерського складу та юнкерів. Того ж дня, щоб довести неспроможність проекту МВС і професійно обґрунтувати перевагу проекту Військового відомства, нарада відрядила до Ради Міністрів командира VI Полтавського корпусу генерального бунчужного В.Слюсаренка й командира 1-ї Чернігівської кінної дивізії генерального хорунжого В.Біскупського²¹³.

Для подальшого кваліфікованого опрацювання пам'ятної записки про формування Окремого корпусу й мобілізацію до нього військовиків нарада обрала комісію в складі командира IV Київського корпусу генерального хорунжого М.Волховського, генерального значкового Борковського та командира 2-ї Волинської кінної дивізії полковника М.Чеславського²¹⁴. Ці дві групи професіоналів сумлінно попрацювали й змогли переконати Раду Міністрів і гетьмана в недоцільності й навіть небезпечності проекту Міністерства внутрішніх справ. Відтак виданий 20 жовтня „Закон про учот і заклик ...” військовиків серед іншого передбачив і формування Окремого корпусу²¹⁵. Проте остаточно Окремий корпус не було сформовано, оскільки офіцери воліли йти служити в офіцерські добровольчі дружини.

Як зазначає Д.Дорошенко, призов до регулярних військових частин мав пройти у дві черги – 15 листопада 1918 р. і 1 березня 1919 р. Восени належало призвати 85 000 новобранців. З-поміж них 35 585 осіб призначалися для укомплектування чотирьох з половиною кавалерійських дивізій з артилерією, кінного полку Генерального штабу, запасних кавалерійських полків, радіотелеграфних команд і автопанцерних дивізіонів армійських корпусів, а 6 000 осіб – для укомплектування прикордонної охорони. Решта 43 415* рекрутів осіннього призову мала ввійти до лав піхоти. Розподіл новобранців плановано так, щоб у кожному полку навчальні команди, кулеметні команди, команди зв'язку і розвідки було сформовано в повному комплекті мирного часу. Немущтрові сотні дістали б тоді 50 % свого штату, а на кожную муштрову сотню залишилося б 48 рекрутів²¹⁶.

На 1 березня 1919 р. планувалося призвати 79 000 рекрутів. З них передбачалося укомплектувати дивізійну артилерію й прикордонну охорону за повним штатом мирного часу. З цієї загальної чисельності технічні частини отримали б для свого комплектування 2 023, морська піхота – 2 000 осіб і корпусна артилерія – повний комплект мирного часу. Для піхоти залишалося б

48 000 осіб, тож у березні 1919 р. піхотні сотні мали б у своєму складі по 128 козаків. З цих військовиків після одномісячного вишколу було б повністю доукомплектовано немуштрові сотні і взагалі заміщено всі посади немуштрових козаків – писарів, ординарців, музикантів, ремісників тощо. З урахуванням цього на 1 квітня 1919 р. муштрова сотня у своєму складі повинна була мати 110 козаків. Решту штатного комплекту немуштрового особового складу строкової служби планувалося призвати пізніше²¹⁷.

За даними В.Горелова, з урахуванням штатної структури у восьми армійських корпусах разом було 48 піших полків, 8 кавалерійських полків, 48 артилерійських полків важкої артилерії, 16 артилерійських полків важких гармат, 8 автопанцерних дивізіонів, 8 авіаційних дивізіонів, 8 саперних куренів (батальйонів), 8 потягів-майстерень²¹⁸.

У чотирьох кінних дивізіях і одній кінній бригаді було 18 кінних полків і 4 кінно-артилерійські полки²¹⁹.

Визначено строки дійсної служби: у піхоті – два роки, в артилерії, кінноті, технічних частинах – три роки, у флоті – чотири роки²²⁰.

Д.Дорошенко подає такі відомості щодо планованої Генеральним штабом Військового і морського міністерства Української Держави

чисельності армії мирного часу: 175 генералів, 14 930 обер- і штаб-офіцерів, 291 221 унтер-офіцерів і козаків, 2 975 службовців²²¹. Річне грошове забезпечення офіцерів, унтер-офіцерів і козаків становило приблизно 173 млн. крб. Утримання одного козака обходилося на рік приблизно в 3 000 крб., одного коня – у 200 крб.²²²

Формування Збройних Сил Української Держави потребувало чималих коштів. Так, за попередніми підрахунками по доповіді начальника Генерального штабу О.Сливинського Військовому і морському міністрові від 15 липня 1918 р. про специфічні основи організації армії Української Держави, загальна вартість утримання Збройних Сил на рік становила 579 972 584 крб., а з урахуванням 10 % надвишок на непередбачені витрати – 637 969 842 крб.²²³ Проте наприкінці року відповідні видатки зросли до 1 114 млн. крб., а з урахуванням 10% на непередбачені витрати досягли 1 254 млн. крб.²²⁴

Поки реалізовувалися організаційні заходи щодо формування армії, Збройні Сили Української Держави складалися з різномірних частин, зокрема й тих, що постали поза загальним планом створення регулярної армії. Передусім це військові формування, що залишились з часів

УНР: Окрема Запорізька дивізія, Запорізький і Чорноморський коші. Окрема Запорізька дивізія мала у своєму складі такі полки: 1-й і 2-й Запорізькі (по 4 батальйони з кулеметними командами), Гайдамацький полк (3 батальйони й кулеметна команда), полк ім. Богдана Хмельницького (4 батальйони й кулеметна команда), кінний полк ім. Костя Гордієнка (з 2 кулеметними командами), полк легкої артилерії (16 гармат 7,5 дюйма), батарея важкої артилерії (3 гармати 5 дюймів), батарея гірської артилерії (14 гармат), інженерний полк, автопанцерний батальйон і повітроплавна ескадрилья²²⁵. Дивізія охороняла північно-східні райони України і це стримувало гетьмана П.Скоропадського від її роззброєння.

Запорізький кіш у Могилеві-Подільському й Чорноморський кіш у Бердичеві та Козятині налічували по 400 козаків. У червні 1918 р. на Волині закінчено формування 1-ї козацько-стрілецької (сірожупанної) дивізії під командуванням військового старшини Перлика (пізніше – генерала Сокири-Яхонтова). Після передислокування на Чернігівщину й Стародубщину в жовтні того ж року її скорочено до штату кадрованої дивізії (по 30–40 старшин і 100 козаків у кожному полку)²²⁶. У серпні відновлено Окре-

мий загін січових стрільців у Білій Церкві, який на 15 листопада складався з піхотного куреня (4 піших сотень), 1 кулеметної сотні, 1 легкої батареї, 1 кінної сотні, школи підстаршин, роти зв'язку і постачання. Разом налічувалось 46 старшин і 816 стрільців²²⁷.

Опорою Гетьманату вважалась Сердюцька дивізія, створена з добровольців віком від 18 – 25 років і новобранців 1899 року. У жовтні дивізія складалася з 4 піхотних полків, Лубенського кінного полку, гарматного й автопанцерного дивізіону й технічної сотні та налічувала 5 тис. вояків²²⁸.

В окремих повітах стояли так звані повітові охоронні сотні (139 піших і 86 кінних) чисельністю понад 15 000 осіб²²⁹.

У листопаді чисельність гетьманської армії разом з новосформованими військовими частинами досягли приблизно 60 000 військовиків²³⁰. Проте всі ці сили були розкидані по Україні. Військові частини лишалися недоукомплектованими й недоозброєними, вишкіл і бойовий дух вояків – низьким. Після початку Протигетьманського повстання 16 листопада і до зречення гетьмана 14 грудня 1918 р. реальною силою, яка обороняла Українську Державу, були лише Сердюцька дивізія та офіцерські дружини.

Військове будівництво за Гетьманату здійснювалось у складних політичних і соціально-економічних умовах, наражаючись на протидію проросійського офіцерства, більшовицьких елементів, німецького командування, не маючи широкої народної підтримки. Гетьманський уряд розробив і здійснював на правовій основі план формування Збройних Сил, який передбачав створення Суходільних військ, Військово-морської флоти й Української козацької армії.

У будівництві Збройних Сил більшою чи меншою мірою реалізовувалась низка засадничих принципів і підходів: планове, на правовій основі розгортання роботи щодо створення регулярної армії; використання історичних традицій; запровадження військової повинності; встановлення системи військових звань; розроблення штатно-організаційної структури для всіх військових формувань; розбудова мережі військових навчальних закладів; удосконалення системи військового судівництва; використання державної української мови тощо²³¹.

До падіння Української Держави періоду Гетьманату й краху її війська значною мірою спричинилися політичні чинники й позиція державного проводу, зокрема недо-

статній аналіз ним політичної ситуації в Німеччині й Австро-Угорщині, неправильне розуміння розстановки політичних сил, нехтування багатьох політичних факторів у більшовицькій Росії, країнах Антанти і в самій Україні, недооцінка значення національного елементу й ролі патріотично настроєних кадрів фахівців в усіх ділянках державотворення, зокрема й у військовому будівництві. Врешті, гетьманові П.Скоропадському та його військово-політичному оточенню не вистачило часу для проведення призову новобранців і відповідно доформування Збройних Сил Української Держави в повному обсязі. Уже створені кадровані військові частини та з'єднання так і не було розгорнуто до повного штату²³².

Досвід Української Держави щодо формування Збройних Сил має велике історико-теоретичне та практичне значення. Використовувати його почали ще за доби Директорії, особливо в організації військового управління. Тоді було прийнято основні військові статuti, впроваджено штатно-організаційні структури, відновлено рангово-посадову систему, відкрито Військову академію та інші військові навчальні заклади, розвинуто військове судівництво, уведено складання вояками присяги на вірність УНР тощо.

В сучасних умовах, коли відбуваються значне скорочення чисельності й водночас структурна перебудова Збройних Сил України, варто пам'ятати з досвіду військового будівництва часів гетьманської держави 1918 р., до яких згубних наслідків може призвести брак національно свідомих військовиків, ініціативних і досвідчених вищих офіцерів, котрі б змогли виконувати поставлені завдання в складній обстановці.

ПРИМІТКИ

- 162 Журнал засідань Совета Министров Украинского государства (Гетманщина): 16.V. – 9.VIII.1918 г. – Арк. 5а зв.
- 163 Державний вістник. – 3 верес.
- 164 Там само. – 29 листоп.
- 165 Там само.
- 166 Там само. – 3 верес.
- 167 Там само. – 20 черв.
- 168 Журнал засідань Совета Министров Украинского государства (Гетманщина): 16.V. – 9.VIII.1918 г. – Арк. 26 зв.
- 169 Державний вістник. – 1918. – 20 серп.
- 170 Там само. – 3 верес.
- 171 Там само. – 11 жовт.
- 172 Там само. – 29 листоп.
- 173 Там само.
- 174 Там само. – 11 жовт.
- 175 Там само. – 24 жовт.

176 Там само. – 28 листоп.

177 Там само. – 4 серп.

178 Протоколы заседаний Совета Министров Украинского государства: 2.V. – 13.XII.1918 г. – Арк. 73.

179 Державний вістник. – 1918. – 4 груд.

180 Протоколы заседаний Совета Министров Украинского государства: 2.V. – 13.XII.1918 г. – Арк. 73.

181 Накази по Морському відомству (13 березня – 14 червня 1918 р.) – Арк. 37, 37 зв.

182 Державний вістник. – 1918. – 20 черв.

183 Там само. – 11 лип.

184 Журналы заседаний Совета Министров Украинского государства (Гетманщина): 16.V. – 9.VIII.1918 г. – Арк. 26.

185 Там само. – Арк.19.

186 Державний вістник. – 1918. – 11 лип.

187 Там само. – 1 серп.

188 Там само. – 4 груд.

189 Там само. – 2 листоп.

190 Там само. – 31 серп.

191 Доклады Управления 2-го генерал-квартирмейстера Главного управления Генерального штаба по организации Вооруженных Сил Украины (15 июня 1918 г.) // ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 33 а. – Арк. 2.

192 Звіти засідань командирів корпусів Головного управління Генерального штабу (6 жовтня – 18 листопада 1918 р.) – Арк. 8.

193 Там само. – Арк. 8.

194 Там само. – Арк. 9, 33 зв.

- 195 Нова рада. – 1918. – 27 жовт.
- 196 Горєлов В.І. Зазнач. праця. – С. 150.
- 197 Там само. – С. 150, 151.
- 198 Звіти засідань командирів корпусів
Головного управління Генерального штабу
(6 жовтня – 18 листопада 1918 р.) – Арк. 1.
- 199 Там само.
- 200 Там само. – Арк. 34 зв.
- 201 Там само. – Арк. 1 зв.
- 202 Там само. – Арк. 2.
- 203 Там само. – Арк. 10.
- 204 Там само. – Арк. 12.
- 205 Там само. – Арк. 19.
- 206 Там само. – Арк. 14.
- 207 Там само. – Арк. 4.
- 208 Там само. – Арк. 31, 32 зв.
- 209 Там само. – Арк. 32 зв.
- 210 Державний вістник. – 1918. – 22 жовт.
- 211 Там само. – 28 листоп.
- 212 Звіти засідань командирів корпусів Голов-
ного управління Генерального штабу (6 жовт-
ня – 18 листопада 1918 р.) – Арк. 34 – 37.
- 213 Там само. – Арк. 35.
- 214 Там само.
- 215 Державний вістник. – 1918. – 22 жовт.
- * У виданні праці Д.Дорошенка – 49 415. Це
очевидна друкарська помилка.
- 216 Дорошенко Д. Історія України. 1917 –
1923. – Т. 2. – С. 244.
- 217 Там само. – С. 245.
- 218 Горєлов В.І. Зазнач. праця. – С. 159.
- 219 Там само.

- 220 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє
минуле: У 3 ч. – Львів, 1923. – Ч. 3: Доба
Гетьманщини. – С. 64.
- 221 Дорошенко Д. Історія України. 1917 –
1923. – Т. 2. – С. 244.
- 222 Там само.
- 223 Доповідь про організацію української
армії (15 червня 1918 р.) // ЦДАВО
України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 55. –
Арк. 1 – 4.
- 224 Дорошенко Д. Історія України. 1917 –
1923. – Т. 2. – С. 244.
- 225 Там само. – С. 169.
- 226 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.
Зазнач. праця. – С. 429.
- 227 Історія січових стрільців: Воєнно-істо-
ричний нарис. – К., 1992. – С. 112.
- 228 Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.
Зазнач. праця. – С. 428.
- 229 Там само; Дорошенко Д. Історія Укра-
їни. 1917 – 1923. – Т. 2. – С. 289.
- 230 Енциклопедія українознавства: За-
гальна частина: Перевидання в Україні. – К.,
1995. – Кн. 3. – С. 1180.
- 231 Кравчук М.В. Правові основи будів-
ництва національних Збройних Сил Укра-
їни в 1914 – 1993 рр.: Організація, структура,
діяльність: Історико-правове дослідження:
Автореф. дис... д. юрид. наук. – К., 1999. –
С. 14, 15.
- 232 Військове будівництво в Україні у XX
столітті: Історичні нариси, події, портрети. –
К., 2001. – С. 60, 61.